

This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

- + *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
- + *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
- + *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
- + *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at <http://books.google.com/>

Z164

K8F7

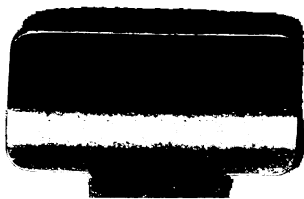
1900a

STANFORD UNIVERSITY LIBRARIES

The Taube-Baron Collection
of Jewish History and Culture

Given in memory of Dr. Zygmunt S. Taube
and Lola Popper Taube

by Mr. J. S.
Ein Kasten in der
die derg. Manchen

23/7069

GESCHICHTE

der

HEBRÄISCHEN TYPOGRAPHIE

IN KRAKAU

von 1530 bis auf die Gegenwart

VON

B. Friedberg.

Krakau, 1900.

Druck von Josef Fischer. Verlag des Verfassers.

מאת המחבר כבר יצאו לאור הספרים האלה ונמצאים להמכר
בבית מסחר הספרים של ה'א. פויסמ בקראקא :

תולדת רבנו יוסף קארו ופעלתו בשדה הספרות. דודוביטש תרנ"ז.
לוחות זכרון. כולל העתקות אבני המצבות בבית עלמין הישן בקראקא
משנת ש"ט. שם תרנ"ז.

השקפה על דור וחיי הג'ם אברהם ברודא. שם.
כתב כהנה. תולדות וקורות הג'ם ש ב ת י הכהן וצאצאיו. שם תרנ"ח.
מרגניתא שפירא קורות הג'ם נתן שפירא מהוראדנא. שם תרנ"ט.

הערה

אביא פה במספר ובשמות הספרים שנדפסו בעירנו בחסרון שנות הדפסתם — ואודה להרה"ה הדר. ראב"ן כי העדיני על הדבר הזה — : "בית דינו של שמואל" על רות ואסתר מהר" שמואל מקשן בהר" פנחס הכהן ספראג, יגון לב' באור איכה מהג"ל, "מנורת והב כלה" מה"י אלנאקוא (ראה אוה"פ אות מ' ג' 1486), "עדות ביעקב" תשובה מהר" יעקב ששפרוש, "עבודת הלוי" מ"ם כל המצות כפי דעת הרמב"ם בסדר התורה מהר" שלמה בהר, אליעזר הלוי, "פירוש רות" עפ"י הסוד להר" עובדיה מברטנורא, "פירוש המשניות" להרמב"ם, "פרקי שירה" עם תרגום יידיש-דייטש, "קול מבשר" מהר" יצחק בהר, אברהם עקריש, "חזקון קריאת שמע" סדר ק"ש על המטה עם תקוני וכונות מהר"ם קורדוביזי והאר"י מהר" יהודה בר' דוד הכהן.

תודה גלויה!

מעומק לבבי תודתי נובעת למנהלי בית עקר הספרים, "עזרא" בעירנו, (וביחוד להעקנן הנכבד התה"ש מר. מיכל בערקאווויטש) כי שערי "עזרא" פתוחים היו לפני בכל זמן ועידן, ויכלתי להשתמש בפנקסי הקהלה לדגל מלאכתי זאת. ברובים יהיו סאת ה'! — כן אודה להרב תחוקר המצוין פרופ' דר. מ. בראנן אשר האיר עיני ברברים רבים. ברוך יהיה!

הזה י"ל ספר מיוחד, בו יספר במדומות התפתחות בית דפוס הזה, וירשמו
בו כל הספרים והעתונים שיצאו מתחת מכש מכונותיו. הסי' הזה יערך
ע"י חתנו מר י. קרפל, עורך העתון הביבליוגרפי, ירושלים.
שהגהו כעת גם מנהל המחלקה העברית והמגיה בבית הדפוס הזה.

וספרים שונים בכל מקצועות הספרה העברית, אכן אחרי שלש שנים נתמדה התבילה וישאר בית הדפוס בידי ה' ש"ע לבד ומאז החלה תקופה חדשה בהסתחותו, כי ה' ש"ע היה מאז והלאה לאחיי-עוד ולאחיי-סמך לשוחרי החכמה והתושיה ויעוררם להעלות הגות רחם עלי ספר, והוא הביא דבריהם תחת מכבש הדפוס, ואמנם מאז יצא שמעו המצב על פני תבל פנו אליו ממרחקים המתכבדים והמלילים והוא הדפיס ספריהם באופן היותר נעלה כאשר יעידו הספרים הרבים בכל מקצועות הספרה שנדפסו בבית דפוסו, שמספרם יעלה למאות, מהם הכי נכבדים: אגרות שד"ל (כרכים אחדים), אוצר הספרות (ד' שנים), בתי האוצר, אהב נר (מהדורא שניה), ועוד רבים מספרי שד"ל; אנשי שם, מדרש שמואל, אגדת אסתר, באורים לרי הפניני, קריה נשגבה מאת הר"ש באבנר; ספרים רבים מהוצאת חברת 'מקיצי נרדמים', האשכול (נ' כרכים), ממורה וממערב (בית) 'החוקר' (פיו חוברת), כל ספרי מיד בראנדשטעדטער; בית המדרש לברדישעבסקי, ילקוט שלמה, וספרים אחרים מהר"ש רובין — מלבד ספרי השכלה ושייר וספרים תורניים אין מספר. רבים מהספרים הנזכרים הירל על חשבונם, מלבד ספרי תפלות ותומשים שונים שקנו להם שם בשוק-הספרים. בשנת תרנ"א הירל על התצאותיו את 'הזמן' (ע"י עורכו ה' ר. א. ברודס), וכאשר חדל 'הזמן' להופיע ע"י סבות שונות, קרא הגה את ה' י"ש פוכס עורך, המגיד מברלין, ויעזור על ידו בכל מאמצי כחו להירל את העתון הזה, שכבר חדל גם הוא מהופיע, מחדש בעירנו, ומאז ועד היום יודפס 'המגיד' בבית דפוסו. חברת 'אחיאסף' בוזארשא תירל בבית דפוסו את עתונה הושרנוני, דער יוד' זה שנתים, וזולת זה תדפיס אצלו עוד ספרים אחרים מהוצאותיה. בית דפוס הזה הגה הולך וגדול, מלבד הספרים העברים נדפסו בו גם ספרים אשכנזים רבים יקרי הערך ועתתים שונים בשפות אשכנזית ופולנית, בו ידפיס כעת המרופ' יצחק קאסמיליאני איש מריאסטי סרדי, המשיניות עם העתקה אימלקית, בו יודפסו גם ספרים ודיסידמציות שונות, בשפות ערבית סודית ויוונית. בית הדפוס הזה הגה משכלל בכל האומנים ויכול להמציא לכל דורש מבוקשו. — בעוד שלש שנים יחוג המדפיס מר ש"שער את חג החמש ועשרים שנה מיום יסד בית דפוסו, ולכבוד החג

(תרכ"ח), „לקט אמרים“ קבצת מאמרים מאת נולדשמוף (תרכ"ט), „איש חילי“ על קורות הרב מ' דובעריש מייזעל ש'יל (תרל"א), „הגדה“ עם באור הר' נתן שפירא (תרל"ד), ועוד ספרים שונים, וכפי הנראה לא עשה האדון בודווייזער חיל או במלאכתו כי עזב את עירנו ויסע לביבה ויכונן לו שם בית דפוס.

* * *

בשיטנו מבטנו על איכות הספרים אשר ראו אור אצל בודווייזער, נוכל לשפוט בצדק כי בית-דפוסו עמד במדרגה היותר שפלה מכל בתי דפוס שקדמו לו. מכל הספרים שנדפסו אצלו, מלבד מ' הרב ש"ר ומיזעס אשר נוכל לכנותם ספרים, טוב היה שלא נבראו משנבראו; חונ הקוראים בהקשיכם או מהתיסדות בית-דפוס עלין לבם, ובקרבם נתנה שמחה, כי זה היה ישעם ואדיר כל חפצם, באמרם זה יראני טוב, ויביא ברכה לספרתנו, אבל עד מהרה נוכחו לדעת כי תוחלתם נכבה, ותחת בושם מצאו מק, ואיככה יכלו לתמוך מפעלו ולאסוף אל ביתם נבוב דברים ומספומי מלים בעלמא, ולהעמיד בשורה אחת כרמיה מד ובכוריית ועלת עם דברי הבל שאין בהם מועיל, והם כבר רגלו בדבריהם מן מעת פרשו הכרמים מוטות כנפיהם, ודגנם ותירושם שטפו עברו מלא רחב הארץ, ונועם צוף פרים מתק לחכם זה עשרות שנים, ואפילו בר כי רב דחד יומא שנגע בספרתנו רק בקצה משענת בינתו לא יחליפם, ובל ימיר טוב ברע אשר כמו יתרון האור על החשך יתרונם, ומה לו לצרה הזאת להוציא מחדר משכיתו הישן שרמם ספרתנו מפני החדש שרמם לארץ כבודה והדרה? — אמנם כן בודווייזער הרה עמל וילד שקר, לכן שב עמלו בראשו, וכמפעלו נמלו לו.

* * *

בשנת תרל"ט (1879) יסד מה המשכיל ה' יוסף פישער בהשתתפות ה' וויינדלינג מויעלימשקא בית דפוס, והיו ראשיתו מצער בהדפסת חוברות קטנות, ויפרד ה' וויינדלינג מעליו בשנת תרמ"א, ויבא ה' פישער בכרית עם ה' דיימשער, ושכם אחד עבדו בהרצות ידים ודיסוס בעת הזאת את עתון, התור, ואחרי כן גם את „מחויקי הדת“

מלוכת שאול חיוון מהר' יוסף מריפולוביטש, „צדק ורשע“ מחזה מר' מנחם מענדל זילבערשטיין בענדל אוקטאב קטן (תקס"ב), וס', משמשי שלום" (מנין המצות כאשר מנאם הרמב"ם בלשון שירה מיוסדים אשר נצחתי בשיר אני הצעיר שבכהנה שלום שכנא בהחסיד שבכהנה מ' חיים ולהיה מקראקא, נחלק לשבעה ימים על פי א"ב מרובע תשריק אלב"ם ואתב"ש וכהנה, ושם שכנא חתום בארבעה חרוזים האחרונים" (תקס"ג).

הימים ההם ימי כבודי ההשכלה בגליציה; שפיה החלו להמרד מעו פלי אפל וחשך אשר כסום, עיני יושביה אורו מנופת צוף שירי התפארת שיומתקו לחכם, ויפעלו עלינו פעולה עזה לרדות בנעמם, השחר מרוש על הרי ישראל בנגה זרחו ואור חדש הופיע, — ההשכלה אשר לאורה ראו אור, והיו כמהים ותאבים לשיר שירי שפת קדש שפת חז"י, ויניפו ידיהם לאט לאט לבער ולהדיח הבערות והסכלות מהסתמך בבתיהם, והכהנים שפירא חזו חזיונות ויעשו מטעמים כאשר אהבה נפשם בידעם מה קהל הקוראים דורשים מאתם, ולמרות כזו ראו סמן רע בעמלם ויאברו אצל מעשה הרפום הון עתק, ותכל עבודתם.

כארבעים שנה אחרי שנשבת בית דפוסם ויאהל סה האדון קארל בורווייזער עם בית דפוסו בשנת תרכ"ג (1863) ואצל ראו אור הדפוס, „צפנת פענח“ בשפת גרמנית ע"ד הקבלה בצרפת הוספות עבריות מר' יצחק מיזעס (תרכ"ג), מנחת בכורים שירים מר' משה מרגליות (בענדל 32⁰), מחזורים עם תרגום יידיש דייטש, מליחה ליל הושענא רבה שאומרים בעירנו, מגלה עפתי נגד סמאלענסקן מר' [יעקב] [אמס], נחלת יהודה דברי בקרת מהרב שירי ע"ד החסידים ודעותיהם, ונגד האורשריפט מגייגר הובא לדפוס עיי בנו הר' דוד והגיעו הר' אברהם הכהן קאפלאן

ה' סאדלינגער בספרו חיי אריסטו (ע' 86) תחליף את חיי שלום שכנא בעל משפח שלום, עם הג"ט שכנא מלובלין, אשר זה האחרון חי כמאתים ושבעים שנה לפניו, ואף גם זאת בעל משפח שלום היה כהן, והג"ט שלום שכנא מלובלין לא היה מורע אחרן, ולפי הוכחה הזאת נפל בנינו של הח' סאדלינגער שם בספרו בכידול.

ס', מאירת עינים' (סמ"ע) מהג"מ שלק כ"ץ (ת"כ"ח), לוח החיים' על ההנהגות שמירות הבריות מהר"ם אל, הובא לדפוס ע"י הר' חיים באכנר (ת"כ"ט), חלקת מחוקק' על ש"ע אה"ע מהג"מ משה מזילנא, הובא לדפוס ע"י בנו הר"ם רפאל הזכר, קצור יוספון' בשפת יידיש-דייטש מהאשה אידל בת הג"מ משה הר"ם מענדלש (ת"ל), ובזה נפסקה גם עבודת מהר"ל מייזלש, ובית דפוסו הפרע בעת שלפון המלך מיכ"ל.

שנים רבות תחלופנה מאז במל בית הדפוס אשר יסדו ויכוננוהו הרב מ' נחום מייזלש וחכמת מעשה הדפוס הסתתרה מהאיר פניה על עינינו להקים לה פה נואל עד שנת תקס"ג (1803), ואז החל לנסה כחו בהתיסדות בית הדפוס תורני ומופלג בתורה, אך תורתו לא היתה בידו קרדום לחפור בה, כי כנען היה מכנעני ונכבדי העיר, ויחננו ה' בהון ועושר בעולותו כפעם בפעם עירה לייסציג רבת המרכולת, היה הרב מ' נפתלי הירץ שפירא כ"ץ, חסרון בית הדפוס בעירנו היה מרגש לו וקבל עליו לתקנו, ואמנם יסדו בשנת תקס"ג, ותהי ראשית המלאכה, מדרש תנחומ"א באותיות מרבעות קטנות, ובשולי היריעה באורי מלים קשים ההבנה באותיות רשי' בגדל אוקמאב, וסדר הסליחות' באותיות מרבעות מנקדות (ובקציהן תקנות הח"ק נחש"א) — הנאמרות בעירנו שנה שנה ביום ב' שמות, — אכן בית דפוסו הפרע אחרי זמן מה, אולי מפני היותו עמוס המרדנות בעסקיו בהסולינא בוועילמשקא ובנסעו בימי השוק ללייפציג, ויניחו האותיות והכלים כשבע עשרה שנה כעונה בלי הפוכה, ואז בראשית שנת תקס"ב (1820) לקח לו לעזר את בנו הר"ם אהרן שלמה, והוא הפיח רוח חיים בהעצים היבשים האלה וישיבם לתחיה, בהחלו לסדר עמהם ספרי, הגביאים והכתובים' עם רש"י מצודות והעתקת יידיש-דייטש בשם, מנשי מנחה' (נשלמו בשנת תקס"א), ס', תפלה למשה' מהר"ם משה אלמושנינו באותיות רשי' גדולות ובגדל קווארטא, הנדה' עם באור, חות דעת' מהר"ם מליסא, ראשית למודים' בחכמת הטבע מהר"ם ברוך לינדא (כל אלה תקס"ב), שלמי נזיר' הנחות ובאורים במסכת נזיר מהר"ם שלום שכנא כ"ץ דינא בעירנו, בתבנית אוקמאב, סדר עולם רבא חומא להראב"ד' (תקס"א), אגרת ארצות עולם' מהר"ם אברהם פרייזל,

חקו כמעשיהם ולמדו הקבלה מלפני למד התלמוד הוציאו, והקבלה הרימה ידה ותגבר בארץ, המון העם החל לפנות עורף לחקר ההלכה ומטלין דרבנן נזודו אחור, ויהי מלחמת הגסתר בהנגלה, ויד הראשונה על העליונה נברה חילים; למד התלמוד כשכלול תמס יהלך, ויהי כמסוס נוסס וכמעט נשכח כמת מלב למסח נפש המדפוס אשר רק להם עינו נשואות, כי אין הקומץ ישיבי את הארי, ומחדסת ספרי הקבלה לבד לא יכל בית הדפוס להתקיים ולעשות פרי בעבור המדפוס והמועלים.

* * *

בית הדפוס של המחוקק מהר"ן עם כל כליו נפל ירשה בערך שנת תי"ט (1659) ליד חתנו לוקח בתו הרב מ' יהודה ליב מייזלש⁵⁰, והוא בידעו נאמנה כי ימי עמל ותלאה היה לחותנו אצל מעשה הדפוס, החל לנהג המלאכה בקטנות כי לא חפץ להשקיע בה ראשו ורובו עם כל חילו, ותהי ראשית המלאכה ס', כתב נבחר אנרון מהר" משה בהר" יעקב קוסל מלכוב (תי"ט), תהלים עם רשי⁵¹, "מנהגים" עם באורי הר" יחיאל מיכל מורמשיק (ת"ך), לשון חב" תבנית אגרות בחרות (תכ"א), ואחרי זה נמסקה העבודה עד שנת תכ"ו, ובאותה שנה הדפוס ס', תקוני תשובה בשפת יידיש-דייטש מהגים אריה ליב הנקרא, הוכער ר' ליב שהיה אז בעירו האב"ד, ואז היו סה המועלים בבית הדפוס הועצר כתריאל בן צבי מאממא המרעסענציהר מרדכי בן בנימן, אברהם בן צבי ואחיו יעקב מסמסנאב (Paczanow) — שהיו למנים מסדרים אצל חותנו, כנדרס בקצה המגזע, — ויהודה ליב בן אשר אנשיל ר' אבינדרוס. הסנייה היה הרב מ' רפאל (בן הגים משה בעל חלקת מחוקק) חתן הר" איזק רב בווענגרוב. מאז והלאה נדפסו אצלו, ראשית חכמה הקצר להר" יוסף פוייטו ובקצתו, מרסא לנפש להריי אשכנזי (תכ"ו).

⁵⁰ הרב מ' יהודה ליב מייזלש בן הרב מ' שמחה כונם (בן הג"ס אברהם מייזלש) היה נצר סמעי להרמ"א, כי אם מהר"ל הוא מ' דרעזיל בת הרמ"א (כמו שהבאתי במפרי לוחות זכרון ע' 48); כנראה היה מהר"ל גם מופלג בתורה ובשנת תפ"ח נדפס באמשטרדאם ספרו, שמעו חסידים וחדושי אגדות חש"ם על בני הר' נחום. ⁵¹ ראה Zunz, Zeitschrift, etc. 1822 pag. 359 (העירי תח"ש מ' בערקאוויטש).

הדפסת ספרים עבריים והתמו יחדו גם התלאות והמצוקות אשר סבל ושבע במשך תשע-עשרה שנה שעבר ביניעת בשר, בחפצו להעמיד בית דפוסו על מצב טוב, ולא עלתה בידו להפיק זממו המובן ולבצע מחשבתו.

* * *

הסבה הראשית שהקבה או להשבתת בתי הדפוס העבריים בפולניה, בעירנו ובלובלין, היא, כי הקחקים התגסלו או על רוב הערים בפולניה, ויפרעו בהן פרעות ותהיין למרמס תחת כפות רגלם, ועם ישראל היה השה לעולה ויהי לבו ולמשסה, ואלה אשר נמלטו על נפשם בעור שיניהם ויצילם ה' ולא נסלו בסח יקוש, נפוזו לכל סנה ועבר לבקש מרף לביהם להחיות נפשם הרעבות, ולא נפלאות היא אם לעת כזאת התורה מונחת בקרן זווית באין שם אליה לב, ואין פונה, אין דורש ומבקשה, „אם אין קמה אין תורה“ נמרו חכמי המשנה אמר, ובפרט שמעתתא דבעי דעה צלולה ומיושבת כיומא דאסתגא, ואין יוכל קרין מחומר להיות שליט ברוחו ולעצור בעד שטף המון תלאות ומאורעות אשר יעברו ראשו, ובפרט כי באו מים עד נפש? אשר על כן החובה מוטלת עלינו לצדד בזכותם, אולם דא עקא יש דבר אחד עודנו עומד מנגדנו שלא לחרוץ המשפט על כלם שהם זכאים כי לא נוכל לעבור בחשאי על המדה הנמועה זו, וכבר היתה כמו נשרשת בלבות רבים וכן שלמים בפולניה, לבקר למדי הנסתרות על הנגלות, ויד הקבלה, שעלתה או גם בעירנו כמורחת ותעש נצה, ותניע למדרנה נבה עד כי התלמד נדחה מפניה גם היא, היתה במעל הזה. הרב מ' נתן נטע שפירא המחבר ס' מנלה עמוקות אשר עמד אז לנס הקהלה בתור ראש הישיבה השפיק בה נפשו ותהי ילד שעשעיו, ויתבל אמרי חין בחדושי התלמוד בעת דרשו רבים במקלות עם, וילמדה לתלמידיו הרב מ' נחדיין הנזכר המחבר ספר „תולדות נח“⁽¹⁾, הר' ברכיה שפירא בעל „זרע בירך“, ועוד, ואם בארזים נפלה שלהבת מה יעשו אזובי קיר? אם תר"ם ובית דינו בעלי התריסין העמיקו חקר עד מקום שירם מנעת, ועסקו בחביון עזם להתפשטות תורת חין, מה עשו תלמידיהם הסרו למשמעתם? נעלה היא מעל כל שסך אשר גם הם

⁽¹⁾ ראה מ"ש במכתרי מרגניתא שפירא עמוד 18.

או המתקן הרי נחום במצוק ולא יכל להיות נאמן במאמרו לסלק או, לפני ריח אייר ת"ת, להרי ישעיה מהילדס היים הסך שפנה מאות זה' פו שהתחייב עצמו בשמר חוב בראשית שנת ת"ת, כמו שהזכרתי למעלה, וינהג עמו הרי ישעיה לפנים משורת הדין, וביום ב' תמוז ת"ת הלוח לו, "עוד מאה זה' פו' חוב נמור ואמיתי שהוא בין הכל תשעה מאות זה"ם, והנה התחייב עצמו כמהדין לשלם סך הנ"ל במ"מ בלי עיטוב ודחייה והמשכנה בעולם ביריד יעזובלכ הסמך תחית... אמנם כמהדין הנ"ל הודאה בהודאה נמורה שנתן לו כמהדין הנ"ל לייב בכל סך חוב הנ"ל לערך עשרים וששה כריכות קונטרסים המתחילים מן מרובה ואילך עד שמנה קונט". (שם סי' ארס"ד).

גם להרי אברהם ח' הרי ליסמן ריזול ש בעל חוב, שקבל עליו מהדין מדמים לשלם לו ח' אלול ת"ת שבע מאות ושמונים זה"ם, לא היה לאל ידו לשלם ויתן לו לבטחון ולמשכון אלפים סדורים ועוד ספרים שונים (שם סי' את"ו), וכה האבק הדין אם נושיו עד כי באו מים עד נפש, ולא מצא לפניו דרך אחרת לחלצהו מן המצר כי אם במכירת חצי ביתו, ומכרו לחתנו הנעלה הרי יהודה לייב מייזל ש בעבור אלפים ושבע מאות ושמונים זה"ם במעות מזומנים, ביום א' כ"ז סבת ת"ת. (שם סי' את"ו) ורחו לו מנושיו. וממלאכת הרפוס כמעט היתה ידו מסלקת ממנה, אכן היה בידו מסדורים שהחל להדפיס לפנים עד הפרשיות, כמו שהזכרתי למעלה, ויתקשר אז, ביום א' כ"ז סבת ת"ת, עם חתנו הרי לייב הנזכר, והנה הודה כמהדין... איך קנה ממנו חתנו הנ"ל סך שלש מאות ואחד ושלשים סדורים ונתן לו חתנו הנ"ל דמי מחיון עד פרוטה אחרונה, בכך נתן כמהדין הנ"ל רשות להרריל הנ"ל לקחת לו סך הנ"ל עד הפרשיות שנדפסו תכף והתחייב עצמו כמהדין להדפיסם על מלואם ושכרם ולמסור לו עד הדף האחרון שלא יחסר מאומה" (שם סמן את"ו). להפצרת הרב מ' יריס ליסמן העליר האב"ד מה או הדפיס גם, ה ס ל י ח' שחבר על הקדושים הרוני ת"ת בשנת ת"ת, ובתחלת שנת ת"ת הדפיס סי' צוק העתים" על נורות ת"ת בארץ שיר מהרי מ א י ר בהר' ש מ ו א ל ש ע ב ר ש י נ⁴⁸). וכזה תמה מלאכתו מלאכת

⁽⁴⁸⁾ חס' הזה נרמס לגדל חשיבותו עוד הפעם בחוברת הרביעית

תחיל עד אשר יניח מהר"ן משכון במוח כפי סך הממכר. ממצא הדברים האלה נראה עד היכן הגיעה מדרגת מהר"ן או, ולמרות עמלו הרב החל לנפול ולרדת ממה מטה לדאבון לבו; זה פרי עמלו!

בחצי השני משנת ת"ח האיומה הנכתבה ומסמנה בדם בספר דברי ימינו כי היתה מהולה ומאורגת בצורות רבות והרפתקאות שונות אשר השתרנו עליו על צוארי בני ישראל, אלה אוכרה ואהמיה! בה נחשנו המאורות ונמלו אדירי התורה כי העבירם תחת השלח, בה נפתחמו מעינות התורה ונפסקה הישיבה בעירנו בעת נפקד מנהלה ואולוסה הנימי הושע בעל, מניני שלמה^(*), בה מת המלך ואלאדיסלב — ואחיו יוהן קאזימיר יירש כסאו^(**) — ובה נפסקה עבודת הדפוס בעירנו כמעט לנמרי. ההצלחה לא החלה מעודה להאיר פניה לר"ן בעבודתו ההדפסית; בכל משך ימי עבודתו בה עמד במצב רעוע, ובאחרונה נתדרש וידל. בעלי החובות אצים עליו להחזיר למו כספם אך הוא לדאבונו לא יכל למלא משאלותם. נושהו הר' ליסמן אשכנזי שהלוח בשנת ת"ה אלף ושלש מאות זהו מולי והר"ן מסר לו או ברבית ביתו על שלש שנים, — כאשר הזכרנו למעלה, — הקנה הפעם שעבודו, ר"ל מסר הבית של מהר"ן, להאלוף כמהר"ן חזן. הכהן ביזם ב' ד' סיון ת"ח, בכל אופן שדר מקדמת דנא כמהר"ר ליסמאן הגיל, או כשידור... בשופ... במשך שנתים ימים ויבא כמהר"ן הגיל בריח סיון ת"ט ויתן לבנם כהר"ר מנחם מענדל הכהן הגיל סך שלש מאות וששים זהו פו במ"מ בלי עכוב בעולם ובר"ח סיון תזיר סך אלף זהו פו במ"מ... התרצו... ליתן להכתיב הרביעי בית הגיל בשופ בלי שום נמנום בעולם ע"ש כמהר"ן הגיל... או באחת מאלה אם לא תעשנה יתבטל תכף מעיקרא מעכשיו הריצוי הגיל שהתחצו עצמם... למהר"ן והמכירה הראשונה שנמכר להרר"ך הגיל... תהא בתקפה ובנבורתה כמקדם... א' מו"ב סיון ת"י ת (פנקס הגיל סי' ארס"ד). כנראה בא

^(*) הנאון בעל מניני שלמה נוע ויאסף אל עמיו בעירנו כ"ח מנחם ת"ח ועמו נפסקה משרת חירש מתיבתא בעירנו כאשר כבר העירותי על זה כספרי לוחות וזכרון עמוד 11.

^(**) בידה אייר תח"ל, מת המלך החסיד ולאדיסלב, ושלוש ונחה ושקמה הארץ בימיו (פנקס חת"ק בתחלתו).

ספרא מתא. וכמהרר"מ וחתנו כהר"ר שמואל הג"ל ע"ק זכ"ו לקיים כל הגיל כר"ן כל ע"ק בשעת מ"מ (שם ס' אלף קמ"ב).

בחדו"ה לחדש אדר ת"ח"ת התקשר עצמי הר"ן להדפיס

מקצת מסכת, בבא קמא"א כן הצעד הזה שהיה האחרון לשנת ת"ח ברה"פסה, ינלה לנו דברים אשר לא סללנו לשמוע מהר"ן מהפס, האיש הזה הנודע או למדי בפי כל למדימין בדבריו אלצתו ההכרח לתת במשכון אותיות מבית הפוסקי ההיו חביבות עליו כבבת עיניו לבמשכון.

ואלה דברי הפנקס: (ס' אקצ"ב) „האל' מ' נחום מדפיס בא לפנינו והתחייב עצמו בתורת חיוב נמור ואמתי למסור וליתן להנעלה כהר"ר

אברהם יצ"ו ח"ר ליסמן ח"ר שמנה קונטרסים של נמרא ס"י ר"י מן תחלת קונטרס ק"ה עד כלות המסכת דב"ק כל קונטרס יחזיק שלשה

בוגין מספרם יהא חמשה אלפים קו' ואינו רשאי להדפיס יותר מסך הגיל כ"א עוד ערך שלשים קונטרסים עכ"פ לא יותר. הודה כמהרר"ן

שקבל מן הר"א כל דמי המכירה עד סך מאה ושלשים ושמונה וז"ל פו, והתחייב עצמו כמהרר"א לשלם לצורך פועלים ותמיד כשיתן כמהר"א

הגיל איזה סך למהר"ן או לאשתו של מהר"ן יתן לו מהר"ן או זונתו ק"ט ויהא לאותו ק"ט כל תוקף... ותמיד כל קונטרס שיחא נדפס ונתן

ומסודר כראוי מחייב מהר"ן תכף למסור וליתן למהר"א בלי שום עכוב בעולם, והר"א הגיל הודה שבידו כהיום עשרים וחמשה באלין נייר

שמנה ריזין של מהר"ן למשכון והחזיר למהר"ן ג' בלין עפ"י ק"ט של מהר"ן וכן בכל שבוע יתן כמהר"א למהר"ן ד' בלין כדי להדפיס

עליו באותה שביע גם יש ביד הר"א למשכון שיח על ר' נחום לערך שבעה מאות ושמונים והפיו דם ח' אלול ת"ח עוד יש בידו

למשכון שנים עשר בוגין מצאנה וראנה בכל בוגין אלף וחמש מאות בוגין גם שני בוגין מיוצרות של סידור בכל

בוגין שלשה אלפים גם כתב דייטש חדש לערך משקל צענטין והנה ת"כ כמהר"א הגיל שתיכף כשימסור

כמהר"ן לו הנמרא כגיל אוי מחייב להחזיר לו הצאנה וראנה גם היוצרות גם הכתב דייטש... אך הממרגיש יחזיק כהר"א

עם הנמרא הגיל עד שישלם לן מהר"ן הממרגיש או יחזיר לו הנמרא הגיל בכלל ואינו מחייב ר' אברהם הגיל לשלוח הנמ' ליערסלב

כל פרטי הדברים המבוארים למטה בשמר זה לא יפול דבר א' ארצה.
דהיינו כמהרר נחום יציו הגיל התחייב להדפיס אלף מחזורים
עם פירוש משלש רגלים וימים נוראים עם כל השייך להם בכל
אוסן שנדפסו בק' פראג בפעם אחרונה דהיינו עם שלש מגילות
והיגים ממענלי צדק והנייר יהא כפי הגיר המנח בידי הם וחתם
עליו כמהררין הגיל אך מה שנדפס כהיום עד בונן ששה עשר ועד
בכלל לא יקפידו האלופים הגיל ועכ"פ הגיר היותר טוב בדפוס שלו
התחייב עצמו כמהררין בתיכ בפי' ליתן להם וכל התצאות שיעלה על הגיר
והדיו ושכר פועלים וזולת זה מכל מה שהפסד וכי' הכל כאשר לכל
יהא כמהררין הגיל האלופים הגיל יתנו למהררין הגיל בעד כל
מחזור ומחזור מכל השנה לא יחסר מאומה כגיל סך שני דה עשרים
נדולי והפרעון יהא באוסן הזה כל מה שיצטרך המהררין ליתן שכירות
פועלים ולקניית נייר ולשאר צרכי הדפוס אשר יאמר כמהררין כי הוא
זה האצטרך לצורך הדפסת המחזורים מחויבים האלופים הגיל ליתן
תקף בלי שום חליק' שבעולם ומלבד זה מה שיניע למהררין יותר
כפי ערך החשבון או כל מאה זה' שיניע לו יתנו לו המה גיב.
והאלוף כמהררין הגיל התחייב עצמו להתכשר במלאכת הדפוס הגיל
עצהו' שבאפשרי בעולם ועכ"פ יהא נדפס בכל שביע ושביע תמידים
כסדרן המשה בינין וכבר יוחד להפרעם א' ואינו רשאי להוסיף
להדפיס לו לעצמו יותר מסך הגיל כי אם סך חמש מאות מחזורים
אמנם לא יהא רשאי למכרם כיא אחר שימכרו השותפים הגיל ערך
תשעה מאות מחזורים או בכלות שנתיים ומחצה מיום כלות. וגמר
הדפסת המחזורים בכלל. גם נתקשר כמהררין שבאם יצטרכו השותפים
הגיל למהר במלאכתם כדי שישלמו הדפסה קודם ריה מנחם ת"ת
לפי' מחויב כמהררין הגיל ליתן להם עוד פרעם א' על ארבעה
שבועות. וכל מה שיתנו למהררין כגיל יתן להם על התנינה כתב ידו
ויהא לאותו כי כל תוקף נאמנות שבעולם כאלו נתקיימי עיי ספרא
מתא וכל הקדיומן שבידם עד היום הזה נכללו כבר בקוים גדול
שיש עליו שנכתב ונחתם גיב כהיום הזה וכן כל כי שיהא ביד
מהררין כגיל מא' משלשתם הגיל על קבלת בינין מן המחזורים
שידפסו יהא גיב לאותן כי כל תוקף נאמנות כאלו נתקיימי עיי

בראשית שנת ת"ח הדסים המדמים הרין על התצאותיו מ' צאנה
וראנה בשמח יידיש-רייטש מהר" יעקב בהר" יצחק מיאנוב,
וסי' ארזי לכנון קובץ מדרשים שונים מוהלים ומסדרים לדפוס
מאת הר"ר חיים באכנער י"י, ואחרי זה ביום ה' מ"ז חשוון קנה
בחזרה השלשה אלפים, סדורים של ר"ח שטרסו בדפוסו
שקנאם ממנו הר"ר ישעיה מהילדס היים בקין שנת ת"ז—כמו
שהזכרנו למעלה—ונמסר טלם כאחד למהררין הג"ל וכמהרין הג"ל
התחייב עצמו לשלם מחיריהן סך שמונה מאות והמ"ש במ"מ קודם
ר"ח אייר הבע"ל ת"ח וע"ז שעבד כמהררין לכמהררי כל נכסיו
מא"מ דקנה ומיקנה וכל מידי דאקרי נכסין וביחד פרטי כל הכלים
המצטרפים למלאכת הדפוס ועם הקיומים והזכויות אשר לו על מלאכת
הדפוס באופן שבאם יעבור ה"ו כמהררין הג"ל אפי' רנע כמימרי על
זמן ומועד הג"ל יהא הרשות ביד מהררי הג"ל למכור כל נכסיו ומשלטיו
של מהררין אף בחצי שוין כרי להוציא חובו הג"ל עד פרוטו אחרוני.
ומלבד כי ענש יענש על עברו על ת"כ ח"ו ונוסף על זאת יחול
עליו ליתן למהררי הג"ל בחוב נמור בלי שום אסמכתא בעולם
עשרים אדמים בעד הזקק בלי שום מענה ואמתלא בעולם (פנקס
הקהל מ' תת"ף). ביום ג' כ"ז טבת בשנה הזאת, נתקשרו יחד בקשר
חזק ואמץ כל ימום האלופים כמהרר מנחם מן יצ"ו ח' מוהרר
הירש דייך כ"ץ ז"ל וכמהרר מאיר יצ"ו שמש בבה"י וחתנו
כהרר שמואל יצ"ו וכמהרר מנחם הנקרא נחום מדמים יצ"ו על

Die letzte Vertreibung der Juden aus Wien, pag. 192
"תולדתו מכוננת באריכות דברים בס' קויפמן ז"ל. ויש
לחושף על דבריו שם אשר על הדפסת ספרו אור חדש באו בהסכמת מקובלי
הדוד כמו הג"מ יעקב פערלש אבר"ק קרעסניץ (מ"ו טבת ת"ך).
הג"מ גרשון אשכנזי בעל עבודת הגרשוני שותף או אבר"ק ווינא
(יו"ט ד' ניסן אות לטובה לפ"ק), הר"ר שלמה בהר" יוחנן אשכנזי
רייזנבאך אבר"ק האלברשטאדט (כ"ט סיון תל"א). הר"ר יעקב
בהר" אחרון שפורטש באמ"ר (כ"ה סיון חושיעם לפ"ק), ועוד
רבים וכן שמים. כמו כן הנהו מוכרי שם חבורו אורחות חיים, ובס'
Bibliotheca Hebraica Tom IV, p. 1190 נעתקה מצבת קבורתו כמורדא
שנמסר ונקבר שם ביום ד' י"ג שבט ת"מ ד'.

השייכים על הדפוס להיות למהר"י הגיל מקום למצוא לנבות חובו כגיל בלי שום חזק בעולם עד ס"א (פנקס העדה סמן תת"ף). באותה שנה שאל לו המחוקק הר"ן עוד ארבע מאות זהובים פוליש כפי שיעיד השמר חוב שנכתב בפנקס העדה (ס"א אלף ס"ט) בזה"ל:

בפנינו הדיינים בא האלף כמהר"ד נחום מד פ"ס יצ"ו בדמנח כמהר"ד משה שמואל יול שיל ועשה ק"ס בכל אופן המועיל עם תחול הורה בהודאה נמרא שריא וקיימא נאמנה ואמיתית וכו' שחייב חוב נמור ואמיתי סך ארבעה מאות וששה זה"פ לאלוף כמהר"ד אברהם בהק הר"ר שמואל כ"ץ (י"ד כמשמע שני שח שבדו על מהר"ן הגל אחד מסך מאתים ושלשה זה"פ סרב ואי מסך מאתים ושני זה"פ הגל והיום ח'מים לחוד אייר ת"ח והממנש מקימים בחתימת דיני הדיינים ח"מ ובין על החוב הגל עשה מהר"ן ק"ס בכל אופן המועיל עם תחול וע"פ תיקון קק קראקא השתעבר למהר"ד הגל כל נכסיו דקנה ודיקנה מא"מ להיות שעבר על נכסיו שינבה כמהר"ד חובו הגל עד פ"א וכל הנאמנות שבעלם למהר"ד על מהר"ן הגל בלי שום שבעה או קד או הד הן קודם היום הן לאחר היום... יום א' ח' אלול תו"י"ן לפ"ק נאם יונה בהר"ד יח"אל ול מורפס שיק ונא חיים בלא"א יואל ולהיה אשכנז, נאם משה אברהם מתתיה דלאקרום המעיד על העתק ואח"י האלופים כפי יונה ר"א"ח דיין יצ"ו (י"ד) וכמהר"ד חיים ר' יעקב אורגלרש הנכרת לי במע.

(י"ד) הקדוש הר' שמואל כ"ץ נהרג מה על קה"ש בשנת שצ"ו כאשר הכאחי גבר בפפרי, לוחות וכו' סמן ס"ב.
(י"ד) הרב הדין פ' יונה הוא כנראה בן הר' יח"אל פ"כ ל מורפס שיק הנזכר לעיל (הערת 10). ויהי נקרא בשם ר' יונה ר"א"ח על שם חותנו ר"א חיים, כנח אן, וימת מה בשנת תכ"ט (Wolf, Bibliotheca Hebraica Tom IV, pag. 1208) בעל דכרים עתיקים (האשכול בך ג' עמוד 172) תוכיח כמותו הגדול בראיות מוכחות. כדרכו בקדש, כי, שם אביו, של ר' יונה, היה ר' אל"תר או ר' אברהם חיי"ש" (1?). נגד דברי הפנקס החיים וקיימים וצועקים עליו ככרובי כי כדאי הוא ולא ידע מה הוא שח, ואין להפליא עליו כי כבר גבר החכם מכל אדם אחר, אם תכתוש כו". זאת ועוד אחרת על מצבת הר' יונה הנעתקת בוואלף. הנזכר כתוב, יונה ר"א"ח קראבמאלש' ודבר ברור הוא כי זה היה שם חותנו, כי שם אביו היה הר' יח"אל מורפס שיק.

מועלים כאזי נעשה בת"כ בפני ובקיס ובכחחיש שבעולם היום יום נ'
 מיו אייר תאו ואזי לפיק, נאם משה אברהם מתתיה דלאקרום ספרא
 מתא דקיק קראקא. עזר' לחר שמערינבורג יציר.

אחי' נשלמו מה בדפוס, סתח עינים" מפתח לזהר ותקנים
 לפסוקי תנ"ך המבאים במ, מהר' אליעזר בהר' מאנש שמערינ-
 בורג הנזכר בהסכמות בעל תו"ט ובעל מג"ש, מראה מקום
 כולל דיני שיע עפ"י א"ב מהר' משולם סיבוש בהר' ישראל
 בתבנית אקטאו קסן, אור נערב עניני קבלה מהר' משה
 קורדובירו, וגם הסי' שסתי כהן הנזכר נגמר בדפוס ביום ה'
 כינ אדר ראשון ת"ו, בגדל פוליו, הפנים באותיות מרבעות
 והש"ך באותיות רש"י, הונה ע"י הר' שלמה בהר' אהרן סג"ל
 מקראקא, והר' שמעון וואלף הגיל חתן המחקק, וע"י הוצעז
 זאב וואלף בר' מרדכי ד"ל, וע"י הפרעסענציהר אביגדור בהר'
 ישראל יוסף שלימ"א. כמו כן הדפוס מה או המתקק הרין
 סדורים" של ר"ח ובוים נ' י"ב אדר שניתזויין מכרם, במכירה
 גמורה פסיקה וחליטה בכל תוקף מכירה שבעולם ע"פ תחיל להאלוף
 כמהרירי ישעיה יצוי חתן הגאון מהרין ד"ל שלשה אלפים
 סדורים נרובי עם ספרים כתב גדול הנקראים סדורים של ר"ח
 והאלוף כמהרין הגיל הודה שקבל מן מהררי הגיל כל דמי המכירה
 עד פרומה אחרונה והמה כהיום ביד מהרין הגיל שהניחם ביד מהררי
 הגיל לפי שעה לפסל ולהמרה בכריכתן ככן ת"כ בפ"ם כמהרין
 למסור וליתן למהררי ולב"כ הסך סדורים הגיל באוסן הגיל במלואם
 וסובם שלא יחסר מהם אף דף אחד וטרוכים בלי שום התנצלות
 ואמתלאות ומעטת אונם חיו... ומכל מה שהפס וכו' קודם מיו מנחם
 תזיין ולבר זאת שיתול עליו עונש על עברו על ת"כ התחייב עצמן
 בת"כ בפ"ם בתורת חיוב גמור ואמתי בלי שום אסמכתא בעולם ליתן
 למהררי הגיל עשרים אדומים בעד החקו, ועל כל הגיל שעבד
 מהרין הגיל מעכשיו למהררי הגיל בתורת שעבד גמור לכל הלכותיו
 כל נכסיו מאי דקנה ודיקנה וכל מיד דאקרי נכסין וביחוד פרמי
 לאפותיקי מפורש ככל הלכותיו הדפוס וכל הכלים הצריכין למלאכת
 הדפוס וכל הכלים השייכים למלאכת הדפוס ועם הקיזמים וכוות

שיניע להפועלים שכר פעולתן וינכח מעשרה זה פול' המניעים למהדרין הגיל בעד כל בוגין... הרשות ביד מהדרין להוסיף ולהדפיס לו למוכנתו מנייד שלו מאה ספרים אמנם אינו רשאי... למכרם וליתנם לשום אדם בעולם אף אחד עד כלות שנתים ימים מיום נמר הדפסתן ובאם יעבור חיו וימכור או יתן אפילו א' תוך הזמן הגיל התחייב עצמו במהדרין הגיל בתיב בכ"מ ליתן למהדריה הגיל מאה זה' פו' כהוב נמור בלי שום אסמכתא בעולם' (פנקס הגיל סמן ת"ע); ואמנם נשלמה הדפסת הס' נחלת צבי באופן נעלה בתבנית פוליו כליל בהדרו, וכמו כן החלו אז סה בסדור הס' שפתי כהן על יד מהג"מ שבתי הכהן ביום ג' א"ך שבט, וכפי הנראה חסרו אז בעלי המלאכה בבית הדפוס, כי בעל "שפתי כהן" ובעל "נחלת צבי" אצו עליהם להשלים ספריהם וישכור לו המדפיס את הר' שלום נלאור ללמדו מלאכת הפרעסין ציהר ואלה דברי התנאים שהתנו ביניהם (פנקס הגיל סמן תקמ"ו):

'כמ' שלום בראבריהם נלאור השכיר את עצמו לכמדדיר נחום מדפיס יציו על מלאכת פרעסין ציהן דהיינו כמדדיר מחויב לשכור א' פועל שילמדו מלאכה הגיל וכמ' שלום יתבשר במלאכתו כנהוג לפועלים כאלו לא יתשל בשום התרשלות בעולם. בעד מונות יתן לו כמדדיר מדי חדש וחדש חמשה זה' פו' משך התקשרות מהיום על שלש שנים שכירותו יהא שנה ראשון שלשים זה' פו' בשנה השנית ארבעים זה' פו' בשנה השלישית ששים זה' פו' בחצי שנה הראשון אינו רשאי כמ' שלום הגיל להוסיף לו להדפיס ארץ לאג ומכיש אפצו נעמן ומכלות חצי שנה ואילך הרשות בידו א' ארץ צו לינען או אפצו נעמן וכאשר יקבל כמ"מ המלאכה הגיל יודה מתי שיהיה מחויב תכף ללמד א' נער שירצה כמדדיר המלאכה הגיל ואז יתן לו כמדדיר עשרה זה' במתנה ומה שהדיו נותן שהפועל יכול לחזור וכו' מחל כמ' שלום הגיל, וכמ' שלום הגיל יודה לפנינו בהודאה נמורה וכו' שנתן לו כמדדיר מתנה הנונה ובהודא הנאה אסר על עצמו בתיב כפי"מ... בלי שום היתר וערמה ותחבולה בעולם כל המלאכות שבעולם הן מה הן בקהילות אחרים כ"א להשלים השלש שנים הגיל וגם אכלו השלש שנים ואילך קיים וקבל על עצמו כל ימי היותו בחיים חיותו לעשות מה או בקהילה אחרת מלאכה הגיל כ"א דוקא למדדיר או לביב או יודשו אחרים אך בתנאי מפורש וכפול ככל הלכותיו שיתנו לו שכרו משלם כאשר נותנים לשאר ביב

בשנת ת"ו (1646) לקח לו הר"ן לבית דפוסו את חתנו הר"ר שמעון וואלאף ברה"א אשר הכהן אשכנזי ספראנקפורט להיות לו לעזר למסקח ולמניה הספרים ואז הופיעו מה מתחת מכבש הדמים, ורע בירך על התורה מהר" ברכיה בירך שפירא, בדרך הישר תפלות מר יעקב נפתלי ברה"א יהודא ליב, המבקש מהר" שם טוב בן פלקיירא הכולל מוסר וחקירות שונות בדרך וכו' וקצת חרוזות, "מכבי יהודה" באורי התורה מהר" יהודה מסוונא, ובאותה שנה, ביום א' ו"ך סבת התקשר עצמו המדפיס הר"ן עם האלופה הר"ר צבי הירש מוכסי"ר בעסק הרפסת ספרו, "נחלת צבי ועשרת צבי" ¹², וקבל עליו המדפיס להדפיסו באותיות חדשות ולהחל במלאכה קודם ר"ח ניסן דהוא שתא, ת"ז, ובאם שיזדו עצמו כמהר"ן שיהא מוכן ונפק בידו להתחיל להדפיס קודם ח"י אדר הסמוך התחייב עצמו כמהר"ה הג"ל ליתן למהר"ן הג"ל בירד יעריסלב תו"ו לסיק כתוב גמור חמישים זה פוליש נוסף על סך הקצוב... סכום הספרים הג"ל יהיו מספרן אלף, כל צרכי הדפוס הן הריו הן עצים ונירות לעבוד ושאר צרכי הדפוס הכל יתן כמהר"ן הג"ל, וכן יעמיד לו שני ועציר טובים א' טוב מאד וא' גרוע ממנו וכמו כן שני פרעסין ציהר והפרעס תהא טובה וכן מכשירים טובים וזלת הנייד יתן מכיסו כמהר"ה הג"ל ויודעם דוקא במחיצת כמהר"ן הג"ל מתחלתו ועד סופו וכמהר"ן מחויב להשגיח בעת היותו בכאן שתהא המלאכה עצה"ש שבאפשרי והפרעון יהא באופן ודרך הוה בעד כל בוגין ובוגין למספר אלף בוגין יתן כמהר"ה הג"ל למתהר"ן הג"ל עשרה זה סו', ועיו נתן כמהר"ה כ"ץ הג"ל למתהר"ן מאה זה פול' על שיה' בח"י מהר"ן הג"ל עם חתנו ר' וואלאף יצו ועוד יתן לו תיקף מאתים זה פוליש, ובכל שבוע ושבו' יתן מהר"ה הג"ל מה

¹² הר"ר צבי בן הג"ס יוסף בן הג"ס אליהו חכהן שתיא אברהם לייסין בפורוליא היה תלמיד הב"ח ובראש ספרו זה הדפיס הסכמת גאונים ורוב כמו הג"ס יוסף ליפסין עליר בעל תולדות הג"ס גדליה בן החתרים לובלין האבד"ק לובסלא, הג"ס ששלם ולצבורה, ועוד רבים מאדרי התורה שהאירו או על פני הכל כפי שאורעני יד' תרח"ח מ' שוח"ה ז"ל.

ואמיתי לקחת ב"ח תמו תהא"ל מן האלוק במהרר"מ הג"ל ששה מאות
 וחמשים, סליחות' שנדפסו עתה מקרב מה קהילתי יצ"ו וליתן לו
 שי"ח על אמד ובטוח שיהא מרצה עליו במהרר"מ יצ"ו מסך ארבעה
 מאות ועשרים ושלשה זה' ס' עשרה גר' ו"פ ירד יערוסלב תהא"ל
 (שם ס' קצ"ה). כמו כן התשר אן ר"ן מרפ"ס ביום ג' ד"ב אדר
 , והתחייב את עצמו בתורת חיוב גמול ואמיתי להרפ"ס מהיום תכף מידי
 יום ביזמו בלי שום התרשלות ועצלות בעולם סדורים קצנים של ר"ח
 עם פרק' וכל מה שידפ"ס עצה"מ שבאש"ר התחייב לז"ח למסכן תכף
 להיקר כהר"ר ג' מה ח' האלוק במהר"ר י' ש' ע' י' יצ"ו) ועכ"פ יהא
 זרזו וזהיר במלאכתו להכין סך ששה אלפים סדורים קצנים כג"ל
 בשלימותו ובמלואו וטובן קודם ר"ח תמו תהא"ל כי כן תרדה בפנינו
 עח"מ לכהר"ר הג"ל... איך קבל מן כהר"ר הג"ל כל דמי מחיר עד
 פרומה אחרונה, אך נשאר חייב ליתן ארבעים זה' ס' לפועלים שזר
 הרפס"ת הסדורים במספרם כג"ל... גם מתחייב כהר"ר ליתן שבעה באלון
 גייר לצורך הרפס"ת הולתן לא נשאר אצלו אף פרומה א' כי כן
 התחייב עצמו כמהר"ר הג"ל בחוב גמול בלי שבחוק ולא יעבור
 על כל פנים קודם ר"ח תמו תהא"ל ימסרו ונתנו להר"ר הג"ל סך
 ששה אלפים סדורים כג"ל לא יחסר לו אף דף א'... לצאת ידי חובתו
 שעבד כמהר"ר הג"ל להר"ר הג"ל אנב א"א קרקע בחצירו בכ"מ שהן
 וכל כלי הרפס"ת בכלל אשר לו למגדול ועד קצ' (שם סימן קצ"ו).
 אחרי כן ביום ו' ד"ג אייר סילק לר' ה' י' ש' מ' ע' ל' ש' חובו הג"ל
 (שם ס' רכ"ז).

(זכ"ס הח"ק מה'). וזה יענה בעל דברים עתיקים לזכרים האלה
 המספחים על פניו ויאמרו כי כדאי הוא? ובאמת חיפה הוא על איש כמותו,
 כביכול, השוקד בשקידה עצומה יום ולילה על רלתי חלקי כ"י, ובכ"ז נעלמו
 ממנו דבריו אשר בעבורם נחפ"ש כגנב במחתרת. מרגלא באומ"ה של בעל
 דברים עתיקים, שקר אין לו רגלים'. הנה כן כסרה שארם מורד מורדיו לו!

(ה' הרב מ' נתן נפ"ע בן הג"מ מנחם מן האבר"ק ווינא היה מה
 דיינא (ראה במחברתי מרגליתא שפירא עמוד 16), ותתן הר' י' ש' י' ח
 אש כנז' מהלרפס"ת חתן הגאון בעל מגלה עמוקות, כמבואר מה
 בפנקסי העדה.

דעתנו נטוה אם להתפרד או להרחיב התקשרות הגיל, וההודעה ההיא
 תהא ע"י שמש או עדים זולתו, ובאם יודיע א' לחבירו להתפרד או
 מחויב כמהרין הגיל ביריד שלפני בלות הזמן הגיל או להעמיד לו
 ערב מספיק לתת לו בשופי סך הגיל... או יתן לו שיח בטוח מסך
 שלש מאות זהו פ' באופן באם לא יתן לו המעות בשופי בכלות זמן
 הגיל ויהא כמהר"ל מוכרח לדור שם מאז והלאה או יהיו השלש
 מאות זהו פ' למהר"ל בתורת קנס בחוב נמור... ובאם שלא יודיע
 שום צד מהצדדים זה לזה מאומה או ממילא כאלו מעכשיו נעשה
 ההתקשרות גם מאז והלאה לשלש שנים" (שם סימן מ"ח). גם לזה
 לו אז מהרין שבעים זהו פ' מהר"ל מאיר שמש ביום ו' ד"ה תשרי
 (שם סי' מ"ח). בשנה הזאת עשה המדפיס הרין חזה עם הרב ר'
 משה בהג"מ יהושע⁴⁰) וידפיסו בשותפות, סדר ס' ל' חות"מ כמנהג
 פולני, פיהם, מעהרין, עם העתקת ייד"י יושב בצדן, וביום ב' מיר
 אדר נתפשרו עם, הנעלה כמ' יעקיל מדפיס יצ' נכד ר' יצחק אריך
 ז"ל דהיינו שכמהר"ל יעקיל הגיל התחייב את עצמו בתורת חיוב נמור

⁴⁰) האליף בחירה שר הבירה. וכן ושבע ימים, והיה כל ימיו ראב"ר,
 תהורני הר' משה בן הרב הגדול מהר"ר יושע ז"ל י"ג תשורה ביום א' כ"ח
 אדר ראשון תמ"ח (פנקס הח"ק פה דף ר"ח). בספרי לוחות זכרון (צד 28
 הערה 12) העירותי על דברי הרב בעל כלילת יומי שהביא שם בספרו
 בשם פנקס הח"ק בעידנו שהרב מ' משה הנזכר מת כ"ח אייר ויבא
 חלמ"דו בעל דברים עתיקים (האשכול כרך ב' סי' 168) לתבוע מטני
 עלבון רבו ויאמר שם עם הספר: בעל לוח"ו כותב כי הרב דמביצר מביא בשם
 פנקס הח"ק כי הג"ס משה נפטר בכ"ח, אייר' ח' כ"ח, אדר', ובאמת
 לא כן הדבר והרב דמביצר כותב סתם בספרו ב"ח ח"ב דף כ"ד
 ע"א כי הג"ס משה מת, כיום כ"ח אייר תמ"ח ולא הזכיר שם
 כלל כי מביא הדבר בשם פנקס הח"ק. שקר אין לו רגלים.
 עכ"ל הוחב. ואנן מה נענין אבתריה? יסחול נא הקורא לרוק בפניו מס' של
 המספספס חוז אשר תבנו סכף רגלו ועד קדקדו בעולם האמת — עלמא דקשום —
 כי הסדר מסות הבושק מעל פניו להגיד כפומבי שקר מוחלט, ויבא לנקר עיני
 הקוראים בכלתא רעבירא לגלויא, הוא בא להראות לנו לעיני ככ"י ח"ב (כאלו
 שאלנו את פיו איה כתב בעל כ"י כדברים האלה?) ופתחו נא הקוראים חל ק
 הראשון מהם' כי ויזכרו לדעת האם לא כדברי בן הוא, שנרפס שם שחור
 על גבי לכן (דף ק"ט בהערה):, ההג"ס משה כ' נפטר פה ביום כ"ח אייר

אשכנזי, עשרה מאמדות" להרמ"ע מפאנו, תקון שמרות" מוספי שמדות
מהר" יהודה בהר" ברזילי אלברצלוני, סדר הניקור" חלקי אחוריים להר"
יהודה בר" יחזקאל הנקרא ליב שוחם מאוסמראה, וגם החלו או (ביום
ב' ד' אלול ת"ד) בסדר סדר, ורעים" עם תו"ט, ובסדר, מותרות" (החלו
ביום ה' וא"ו בירח זיו) שנשלמו בשנת ת"ה בתחלתו מונגים ע"י חתן
המחבר התורני הר"י צבי בן הקצין הר"י שלום מעליש^(*).

בשנת ת"ה עת מלך וולאדיסלב הרביעי בנו ויגמנה
השלישי שמשו עוד אור וצללים בערבוביה, מעמד העם טרם הושב
ממשא מלך ושריו, וגם המחוקק הר"י נחום עבד או בויעת אפים
לקימת בית דפוסו אשר טרם ראה אצלו סמני ברכה ויתרון לעמלו
שעמל בו, ויבא או בין המצרים ובלחץ זה הדחק מפני חסרון כסף
שהיה דרוש לו בעבור בית דפוסו, ויהי נאלץ לקחת מכסת כסף
בהקפה, והשאל לו מהר"י הירש מעליש הנזכר שלש מאות זהובים
פוליש, ומהר"י יונה רא"ח דיין גם כן שלש מאות זהובים פוליש
(פנקס העדה סימן רכ"ו), אך הסכום המצער הזה הועיל לו רק מעט
מועד כי על כן נתקשר יחרו ביום ד' י"ב תשרי ת"ה עם האלוף הר"
ליפמן אשכנזי, דהיינו כמהר"ל הג"ל לזה למחרת הג"ל סך אלף ושלש
מאות זה" פו" מעות מזומנים, קודם הגעת זמן דירת הנהגו בקהילתנו
יצ"ו בחדש השון הסמוך תה"א ובשעת מתן מעות ימסר כמ' וואלף
שי"ק... הזכות ויפוי כח אשר להם עד סך הג"ל... ואזי יכתב חלק
בית ההוא... בפנקס השופט כנהוג ע"ש כמהר"ל הג"ל כמהר"ל ידור
הוא ובני ביתו... כאות נפישו בכית כמהר"ן הג"ל דהיינו בבית חורף
הגדולה התחתונה הפונה לרחוב, וישתמש בכל החדרים שמתוכה, דהיינו
שלש כפות זה לפנים מזה... כמהר"ן הג"ל ימסור הכל בשלימות כמו
כן בכלות זמן התקשרות יחזור כמהר"ל הג"ל הכל שלם. משך התקשרות
הג"ל לשלש שנים דהיינו מחשון תה"א עד חשון תח"ת לס"ק.
מחמת שריפה או סכולת ח"י יהא שעטר מעותיו על הקרקע. חצי
שנה קודם כלות השלש שנים יודיע כל צד מהצדדים הג"ל איך

^(*) הר"י צבי מובא בתו"ט (כלים) פרק כ"ב ט"ד) וכ"כ נזכר בהקדמת
ס' ירע בירך" ויחת פה נ' סיני תה"א.

בהר' משה מזאלקווא בחמשה חלקים: א) פירושים והגהות בזהר ישן
וחדש ובאורי מלים ורות, ב) מאמרים החסדים בזהר גדול, ג) מאמרי
זהר המבוארים במ"א, ד) מאמרי התקונים המבוארים במ"א, ה) הגהות.
כל הניא שבזהר (שצ"ו), "מגלה עמוקות" ואתחנן מהג"ט נתן "שפירא
נשלם שצ"ו ע"י המניח ר"ש דרעזיליש, "סוד יוסף" באור פרקי אבות
בדרך ששם וקבלה, ורכב אליהו לקושי מוסר מהר' יוסף בהר' אליהו
כ"ץ (נדפסו שצ"ח) ע"י, הפרעסענציהר בנימין בר' שלמה חזן הנוכח,
וע"י העלמה הועצערין משערנא בת המחוקק הר' מנחם נחום כמו כן
החלו אז לסדר (בר"ח אלול) שור אה"ע עם, "בית חדש" (הגמרי ביום
ו' כ"ג שבט שצ"ט), וס', "עבודת הלוי" עה"ת מהר' בענדים בהר' יוסף
הלוי אכסילראד (הנשלם שצ"ט), שור אה"ח עם, "בית חדש" החלו
לסדר בר"ח תמוז שצ"ט ונשלמה העבודה ביום ה' ח' תמוז ת"ו
(1640), ואז נדפסו סה גם, "שרת הר"מ" א", ס', "ים של שלמה"
על מסכת חולין מהרב מ' שלמה לוריא ע"י נכדו בן בתו הר' משה
בן האלוף מ' לאור ו"ל (ובעבודתו לקחה חבל העלמה משערנא עם
הפרעסענציהר בנימין חנוכה), וס', "חסידים" עם באור משנת
חסידים מלוכט מתלמוד זהר ושאר ספרים מהר' סעדיה חלאוונה
בהר' אהרן בנדל פולין, מאז והלאה רא"ס אור הדפוס, "אהבת השם"
דרדשים מהר' ידידיה נטליב מלובין, "לב טוב" דברי מוסר בשפת
ידידיי"ש מהר' יצחק משהנא וטסק לו ס', "לב חכמים" מהר'
חיים בהר' יעקב אורבאך (ת"א), "זר זהב" מראה מקומות בזהר,
"נחלת יעקב" מהר' יעקב סלניק, "נחלת בנימין" באורים ודרדשים מהר'
בנימין וואלף מאסניק, "פרקי אליהו" בחור, "יהודה יעלה" מהר' יהודה
מברעסצק, "מחזור" מכל השנה כמנהג פולניה עם העתקת ידידיי"ש,
"אגרת המעשים" והגנינות ע"י הקבלה מהר' אהרן חזקן (ת"ב), "ג' תנות
אור" ששמים מהר' שמואל בהר' יעקב, "עין יעקב" אנרות השם
מרי"ן חביב, ואיזה חלקי, "משניות" עם תויו"ס מהר' יו"ט ליפמאן
העליר בהוצאות הקצין הר' מאיר מקאלק (ת"ג), "מגן דוד" על
תרנום אסתר מהר' דוד מלובלין, שריב' למתיוו, שיר ידידות" על
חמסרה מהר' ידידיה נטליב, בהסכמת הגאונים המניני שלמה ובעל
תו"ט, פתח עינים" מוסר השכל בהגהות ויראת ה' מהר' משה יקיר

תלמיד המחבר הרב מ' שמואל בהר' צבי מאסטא המכנה ר' שמואל רדעוילש, סופר עירנו אז. כמו כן הופיעו פה אז "שו"ב" למהר"י ווייל, אנרות שלומים" תבנית אנרות וראשי מכתבים וחרוזות בנוהל אוקסאב קטן, "סליחה" על "הקדוש" הר' אנשיל⁸⁶, "שנהרג פה על קדושת השם בליות הערות קבליות מהרב מ' נטע שפירא, בעל "מגלה עמוקות" (שצ"א), ואף במלאכת סדור, "הדושי אנרות" להמהרש"א על סדר מועד החלו אז ונשלמו בדפוס בראשית שנת שצ"ב, אחרי כן נדפסו פה, וירוצ יצחק" מפתח לסי' הזהר וסוד שבע היכלות בפרשת פקודי על פי באור הר"ם קורדובירא בפרדס רמונים ע"י הר' יצחק פערליש (שצ"ב), "שרת משאת בנימין" מהר' בנימין סליק, "הנהגה ע"י בן בתו הרב מ' ישראל יצחק בן הנאון מ' חיים מנחם מן נריו, חתן הקצין הראש האלוף הר' יהודא אברהם בהר' ישראל הענדילש יצ"ו מקראקא, וע"י המסדר יעקב אברהם בהר' ישראל וע"י, "הפרעסענציה" בנימין בר' שלמה (בר"ח חשון שצ"ג), "תולדת נח" על שמות רבה מהר' נח בהר' פסח מפינסק⁸⁷ דינא פה (נשלם ביום ד' ר"ח אדר ראשון שצ"ד), "הולך תמים" כולל לקושים מהר' אברהם חיות, וס' "תורת חיים" על איזה מסכתות הש"ס מהר' חיים שור — הנהגה ע"י חתן המחבר הר' אשר זעליג בהר' יצחק הלוי הורוויץ, ובראשו נמצאה הקדמת חתן המחבר השני הר' צבי הירש בהר' עוזר מדובנא רבתי, וגם הקדמת בנו הר' צבי הירש שור חתן הג"מ נתן שפירא⁸⁸ — נשלם אז (שצ"ד).

בשנת שצ"ה (1635) בר"ח אייר החלו לסדר פור יו"ד עם באור "בית חדש" מהג"מ ויאל הנוכח שנזכר ע"י הפועלים יעקב אברהם הנוכח ואשר בר' יוסף, כתבנית פולין, ואחריו כן סדרו, "עמודי שבע" מהר' אהרן זעליג

⁸⁶ "הקדוש" הר' אשר בהר' סררכי הנקרא ר' אנשיל נהרג פה על קדושת השם בשנת שצ"א, ובחקן בית הכנסת הר' אייזק בר' יעקילש נכא עליו אמ"ר מיוחד לכבודו.

⁸⁷ הר' נח בהר' פסח דיון היה תלמיד הג"מ נתן שפירא בנסתר וסביא בפפרו שם ד"ת בשם, ויבואו גאוני הדור בהסכמתם על הרפסת ספרו זה.

⁸⁸ במחברתי, סרגניתא שפירא על קורות ותולדות הג"מ נתן שפירא מתוראינא (דרוהוביש תרנ"פ) בקצתו (עמוד 15) הכאית דברים הנוגעים לתולדותיו.

שלטת בלי מצרים בעים עזה נגד הקולומריה הישראלית, אשר החלה לדרוך צעדים קדימה.

* * *

בשנת שצ"א (1631) התעורר פה איש נכבד מתוך העדה, שהיה גם אמיד ועתיר נכסין, הוא האלוף מ' מנחם המכנה נחום בן הנעלה הר' משה שמשון ממשיכה, מיוולש, ויתעורר להעיר מעשה הרפוס בעירנו לתחיה, וישתדל להשיג "קונציסיה" מאשרה מטעם המלך, ויקן כלים שונים מבית יצחק ובניו ואותיות שונות וגם "קלישעע" לצייר סני שערי הספרים. בן קנה בוויניציה אותיות חדשות שונות, מרבעות, רש"י ממצעות, יידישרדייטש, ואף "קלישעע" חדש ונחמד מאד, המתאר תבנית שני עמודים וכראשם נשר פולני ונחש בסוף ובשני עבריו דו פרצופים, ותחתיהם סמן חותם הרשות (Magistrat) בעירנו, ומכותליו מבצבצת ועולה פפרויסיס, אשר מזה וכל לשפוט על צדקת ואמין רוח היהודים לארצות מושבותם, עת אשר שכינהם חרשו עלימודק רע כל היום. האלוף הר' נחום כונן בית דפוסו בביתו, אשר קנה מעובון בעל דודתו הרב מ' אברהם מיוולש ד"ל²⁸), וישקע בו כסף רב, ויקרא הנה את המסדר הזקן והנעלה הר' יהודה במ' אלכסנדר הכהן מפראג²⁹) להיות לו לעינים בעת עשייתו חחה עם הרב מ' שמואל צבי המכנה הדין האבדיק פינטשוב³⁰), בן הג"מ יואל סירקיש, שמכהן אז פאר בעירנו בתור אב"ד, לנישת ולהחל בסדרו טור חר"ם עם כאור "בית חדש" מאביו הג"מ יואל הנזכר, ויחלו לסדרו בר"ח מנחם שצ"א והונה ע"י

(²⁸) כן כתוב בהקדמתו למ' שפתי כהן, והרכ בעל כלילת יוסף (ח"ב עמוד קט"ב) רצה לשער שהר"ן סרפסיס היה בן בנו של הר' אברהם סייולש, והשערה כנחשת היא לפי תיכחת הר"ן בהקדמתו לש"ך שהוכרתי האומר שם שהיה רק, בעל דודתו, ולוא היה זקנו לא החריש מלהודיע זאת.

(²⁹) המסדר הר' יהודה היה נקרא ר' ליב ועצור ובשנת שס"ה כבר עבר עבודת הקדש בפראג בעת חיותו עול ימים (ראו Zunz, Zur Geschichte u. Literatur pag. 266).

(³⁰) הר"ש צבי מת בעירו פינטשוב בשנת ת"ג, וגם בנו האבדך הר' שלום נקרא שם אל על בשנת ת"ם (א"ה ת), וימיתו שניהם בעצם שנותם, כמבואר שם במקס בית הכנסת.

כפל בשקידתם ודרישתם בתורת ההלכה באהבה רבה גדולה ויתרה מכל אחידים בארצות הנולה. אז נראה, כי רק בפולניה נפתחו מעינות התורה הזאת ורק בה נמצאו רפי החובלים הנותנים דרך בים התלמוד ומתהלכים בחקר נבכי תהמותיו. בקראות וחריפות יחדו תמים היו לנחלה לחובשי בתי מדרש וישיבות של מעלה לתורת התלמוד בפולניה ולא נמצא שם איש אשר אם רק לא השה אותו הטבע מעט כשרון והכשר דעת, שלא ייחד לבו ויקדיש ימיו לתורת ההלכה⁽²¹⁾, כי עם ישראל, שחסה או תחת כנפי מלך פולניה, יושב שקט ושלטון כיין המזב על שמרו (ראה שו"ת הרמ"א סמן צ"ה), ויקבל עליו השפעת רוח שני עמודי ההוראה בפולניה, הרמ"א בקראקא והרש"ל — בלובלין, שהיו רוח החיה באופני התקופה הזאת ומנהיגי הרחבת הלמוד בתלמוד ודרישת הפוסקים, ויסלסלוס וירוממוס, ויהיו גם משען ומשענה להמוליים ספרים, ויעבדו בתריצות ידים גם להעמדת בית הדפוס על בסיס נכון וקים ומצב איתן. ונהפוך אנו רואים כבמחזה בתקופה השנית, כנסת ישראל הומיה כיונה על אשר הרזונים ואצילי העם מעיקים ומציקים אותה, ומתנפלים עליה כפעם בפעם בתואנות נמבזות ומעלילים עליה עלילות ברשע ויפריעה ממנוחתה להכרית מפיא אוכל להכאיב בה כל חלקה טובה ולהשיבה עד דכא ותהי אז ירדת התורה עשר מעלות אחורנית, משחרירה לפניס — עתה שכחור, וגם אלה אשר מקדם חפשו אחרי ספרים בגזות וכמו אחרי משמונים דרשום מועטו מיום ליום, ותחת אשר לפניס היו למו מוליים וקונים נאלצו עתה המדפיסים להדפיס הספרים רבם ככלם על הוצאתם הם, וזעיר שם וזעיר שם אנה להם מוציא לאור איזה ספר על חישובנו, ותקוות להקים בית דפוסם על כנו הראשון היתה עד ארניעה, מיום ליום ירד אז הדפוס העברי בפולניה בכלל פלאים⁽²²⁾, עד כי לא יכל עוד עמוד ונשבת שנות אחדות בהתנברות יד היראציה, ששלטה

⁽²¹⁾ ראה שפ"ר גראצין, דברי ימי ישראל' השביעי צד 387, והשמיני

עמוד 101—99.

⁽²²⁾ גם בעיר לובלין היה מצב הדפוס ברע מאד, ובשנות ש"ס—ש"ץ נרמסו שם כשלישם ספרים, ומה דל ורוזה מספר זה, לעמדת מספר הספרים שהדפיסו שם לפניס.

והלואה הלך בית דפוסם הלך וחסור ומספר הספרים שסדרו ימעט הוא מאד, וכרשימות הביבליוגרפים נרשמו אלה: ס' מהלך מר' משה קמחי (נכראה בשנת שפ"א), סדר מעמדות, למען תלך בדרך טובים הנ"ל, יורה חסאים מר' אלעזר מנרמזא (שפ"ה), ישמח ישראל מר' ישראל קלפרי, שבועים תמרים פשמים בע' פנים על פסוק בכל עצב יהיה מותר מר' ראובן מעבל טראפא (שפ"ו), וס' הישר על התורה נשלם בשנת שפ"ח א' אלול, ע"י הוצער ישכר בן המחוקק הר' אהרן, ויצחק בן נרשון מסורבין, וזוה נשבת ניר לדפוס אשר יסד הר' יצחק ואשר עסקו בו גם בניו ובני בניו, וראוי להזכיר פה כי האחים השותפים ר' ישראל ולמן ור' חיים בני הר' מאיר בן בוננו פה בשנת שפ"ז (1627) בית דפוס, ויצאו לאור ספר "שומרים לבקר" עם פירוש מהר' ישעיה ב"ר חיים מרקש מקראקא בהסכמות הנאונים הבי"ח המנ"ע והמזין, ויהי הספר הזה הראשון מהוצאתם וגם האחרון מעבודתם.

* * *

בהשקיפנו לאחור בעין חודרת על מצב הדפוס העברי בעירנו בשנות שפ"ט — ש"ס — עת מרוך ספיפאן באתורי מזלכייחסד ובראשית מלוכת המלך זיגמונד השלישי — ונעמידנו בר כבד עם מצבו בשנות שפ"ב — שפ"ה — שנות המלך זיגמונד הנזכר האחרונים — ובחשבנו מה פעל ועשה ונשקול בפלס ומאזני התבונה ונתיצב מפעליו אלה לעמדת אלה, נראה כבאספקלריה בתקופה השנית, מעוט הלכות, דלדול הכח הרוחני של העם ושפלות התורה בישראל בכלל וירידת כבודה והדרה בפולניה בפרט. הנה כן, רואים אנו בתקופה הראשונה כארץ תוציא צמחה וכנהה ורועיה, כן צצו ויפרחו שנה שנה מתחת מכבש המחוקק המפסיד הר' יצחק ספרים נעלים ונשגבים בכל ענפי ומקצועות הספרה התלמודית, להרמת כבודה להגדילה ולהרחיבה, בית דפוסו היה מרכז כללי ותל שכל פיות פנו אליו, ויהי יסוד מוסד להרמת קרן התורה להפצתה וקיומה, "דרישת התלמוד הניעה פה אז לאותה המעלה, שעמדה עליו בצרפת בימי בעלי התוספות, מן כל כנסיות ישראל בארצות אירופה ואזיה היתה כנסת ישראל במלכות פולניה האחרונה, שתקעה עצמה לחקר הלכה והתעסקות הדרישה בתורת התלמוד וההוראה, אך במרה זאת שהיו הם מן המאמרים בדרישת התורה התלמודית השלימה בתשלומי

גם הרפסו באותה שנה באר מים חיים עה"ת מר' יעקב בר' יצחק שפירא, ויהלו לסדר גם שרע הבי' עם הנהגות הרמ"א על התצאות הר' שמואל במ' מנחם הורוויסין, ניסו של הרמ"א, הנשלם בשנת שצ"ט, ויקראו אז הנה גם את המסדר הנעלה הר' משה ווייסוואסר מפראג להיות להם לעזר ולהעיל במדור ש"ס בבלי, שהחלו אז לסדר עם פירוש רש"י בלכד בתבנית קווארטא קטן, אשר זה נוסח השער.

מסכת ברכות, גם ברכות יעשה מורת, ורוח גריבה מדרום עלינו יערה, עם פירוש רש"י... שמנו מנחת פנינו להרפס ש"ס עם פירוש רש"י כמעט הכמות ורב האיות, ומה שחפרנו התוס' במקומו הוספנו פי' הערוך בכל המקומות בלכדור וגם מ"ס בדני התלמוד בפוסקים והם ראשי האלושים בהוראה מיוסוני וספ"ג ור' מורים כל אחד ואחד לדגלו באותות עם מראה מקומות על הרף של הרפס גרול ויהיה מונה על צד היותר טוב ע"ס חכמת שלם ה... ובכן נחלה לה' שיאמץ ידיו דרשות ויחקו בלי צער ונוק ויאלץ עלינו משפע הברכה והטיבה שיגמר מלאכתנו בשמחה וברוח גריבה ויסד ממנו כל כעס אף וחרון, ונהיה אנחנו בשמחה ורוך, כה עתידת הכרטיסין קרא קא שלום לפ"ק

בשנת שצ"ז (1617) נדפסה בדפוסם אגרת התשובה מר' נדנורי, פרקי רבי אליעזר, וגם שר"ת מדר"ם מינין סדרו בהשתרלות הנים פייבוש, אשר היה אז פה האב"ד מיום ג' ואין כמליו, שנה מזכה וחשלה המלאכה אור לארבע עשר אדר ראשון שצ"ז ובמשרשה ויתן אל משה ככלותו לדבר אחו ע"י השותפים אהרן בר' משה ז"ל, אברהם בבי' ישראל ז"ל, ויעקב בר' מאיר באותיות רש"י קטנות, ובגדל קווארטא, אך ההדפסה היתה אז באופן גרוע. אחרי כן הרפסו מינת רבקה מהאשה רבקה בת ר' מאיר טיקטינר בלשון יידישדייטש, הנהגות מכל השנה על התצאות הר' מרדכי בר' שבתי (שצ"ח), מסורת הברית מר' מאיר אנגילה — החלו במדורו ביום ד' מיו אלול שנת שצ"ח וגמיר ערב מורים שצ"ט, ע"י הועצר והמניה ישכר בער בן המדפס אהרן בן יצחק. — קצור הערוך הונה ע"י הר' שמואל בר' משה עזרא, עין יעקב הונה מר' אליעזר בר' מנחם מאנש שמע"נבורג (שצ"ט), ובגראה עסקו אז הרבה בהשלמת התלמוד בבלי הנוצר שגשלה בשנת ש"ס (1620), לסדר ושכת עד ה' אלהך ע"י הועצר משה בר' כתיאס ווייסוואסר הגיל, ויהודה נקרא ליב בר' יצחק יודלש כ"ץ ז"ל. —

ולחמון עם... צבי הירש בר' וונדל משה. חנך דל מלובלין. בשנת
שס"ה נמרו הדפסת התלמוד בהוציאם מסכתות החסידות וזבחם, מנחות,
בכורות, חולין, ערכין, כריתות, תמורה, מעילה, כו' נדה, ובכן חס ונשלם
שים שלם. אחרי זה הדפיסו ס' ברוך הבית מר' יוסף קארו (שס"ז),
ש"ע עם הגהות הרמ"א (שס"ז), מחזור עם באור הר"ן שפירא, בכורות
שירים וקנינות מר' אפרים חעלם מוורעשנא, מדרש רבה עם הפירוש
מתנות כהנה מר"י ברין משעברשין (שס"ח), — ויהיו אז הפועלים המסדרים
בדפוס שלשה בני המחוקק הר"י, אהרן, שמחה, ויושע, ונוסף עליהם
יעקב בן מאיר מהאלישיא ואהרן בן משה מקדומעניא, — דרושים
לכל חפציהם, מר' נתן פייטל מווינא, שיר היחוד עם העתקת יידיש-
דייטש ובקצתו וויר נודה מר' אביגדור סופר מאייזנשטאדט הנ"ל, שלשה
ספרים (הוראה, דת הנשים מר' יונה נירונדי, המספר מר' שלמה אלעזר,
ונגמרו בדפוס כ"ב אייר שס"ט), באור רבנו בחיי עה"ת (ש"ע), נביאים
וכתובים עם פירוש רש"י (ש"ע א), אגרת המופת מר' שלמה אלעזר, שלשה
ספרים הנ"ל, עין יעקב עם באור המלים, חכמת שלמה להרשיל (ש"ע ב),
דרוש לפרשת ויגש מר' נתן פייטל בר' שמואל פייבש מווינא (ש"ע ג).
בשנת ש"ע"ג (י"ד כסליו) נע ויאסף אל עמנו בעיר פרוסטיין המחוקק הר'
יצחק ויירשו בניו בתי דפוסין, לכן חקקו מאז והלאה על שערי הספרים
שהדפיסו, ובראשונה בשער החלק השני מהמורים — שהחלו בהדפסתו
א' אדר ש"ע"ד (1614) — בדברים האלה: "בדפוס אשר הוקם ע"י אבני
הזקן יצחק וז"ל, וכמו כן נדפס בשער ס' תיקוני שבת מר' אברהם הלוי
עם פירוש ר' יהודה בן דוד הבהן אשכנזי מתושבי עיר בודון שהדפיסו
אז, וגם על שערי ה"עין יעקב" — אשר החלק הראשון נגמר בדפוס
יום ג' בר"ח ניסן ש"ע"ה, והחלק השני נשלם ביום ג' כ"ג תמוז ש"ע"ד
ע"י המניה דוד טעבל בר' יהוקאל טראפא. — בשנת ש"ע"ה הדפיסו
סוד אורח וחיים עם הבית יוסף³⁰), ובשנת ש"ע"ו הדפיסו מחזור
ויסופו לרשום על השער לאמר:

בכחות וויניציאה ע"י האחיס והסה במלאכת הדפוס מצליחים על הדפוס
אשר הוקם על ידי אביהם הזקן יצחק בן הח"ד אהרן ז"ל. נברך אלהינו אלהים
רבנו לפ"ק ביום ג' ר' ימים בר"ח שבט ש"ע"ו.

וכבר נכר ממלאכתם זאת: כי יצחק אביהם חמק ועבר, וכאשר פנה הודו פנה גם זיו והדר שהיה לבית דמוסם מקדם, אך הם חקקו שמו עלי שיערי הספרים כדי להשכיח מקחם, ובשערי מסכתות הש"ס נדפס השיר הזה על שם אביהם:

ייעזר אורה	הכל ברא	הקם עורה	עם ספעלי
צור יודע	ייעזר דעה	השימע	כל יצחק לי
חקק ספר	אפרי שפר	בלתי חפר	תלמוד כבלי
קרא בגרון	הוא כן אהין	תלמוד חיסרון	יגש אליי יי.

עוד הדפיסו בשנת שס"ב (1602) שמנה פרקים להרמב"ם, לכל חפץ נוסחאות השמרות מר' אליעזר מילי, אלפסי, וברית אברהם מר' אברהם הורוויטץ. בשנה שאחריה, שס"ג, החלו גם בסדור תלמוד ירושלמי באותיות מרובעות קטנות ועם פירוש קצר בצדו באותיות רש"י בתבנית פוליו גדול וכל צד יסוד לשני עמודים ובשער מסדר נשים בקשו לאמר:

בשםך רבון עולמין שרינן לגלפא בטאני אברא סידרא תליתאי תלמודא
דבני מערבא והוא סדרא דנשים כבעו מינך בבטי מינך דידך ונהודך
ונהיר תמיר ולא פסק ינהר עלאן לכיהב לן חילא דניהך באורח קשום
דלא נסמי ימינא ושמאלא בהאי חיבורא וניעול ונימוק בשלם בלא כיסופא.

ואמנם תפלתם זאת לא היתה תפלת שוא כי אח"כ הוציאו מחשבתם המונה לפעלה ויפיקו זממם להביא כל סדרי הירושלמי בשנה הזאת בקהל רב עד תמס, ועוד יתרה עשו בסדרם אז, שס"ג, גם מתלמוד בבלי מסכתות אלה: עירובין, פסחים, ביצה, חגיגה, מועד, ר"ה, יומא, סוכה, תענית, שקלים, מגילה, וי' בבות וגם זהר חדש עם מדרש הנעלם והגהות הרב הריט מ' משה מרדכי מרגליות. בשנת שס"ד הדפיסו מסכתות התלמוד: יבמות, כתובות, קדושין, גיטין, נדרים, נזיר, סוטה, סנהדרין, מכות, שבועות, ע"ז, אבות, הוריות, ומסכתות הקטנות וסדרי זרעים וטהרות, וספר באורים כבוד ה' על התורה מהרב אביד פה הרי מנחם ברי יצחק המכנה ר' מענדל ר' אביגדורס וס', למען תלך בדרך טובים ותמצא רעים אהובים, סדר הדרכה, אשר תקן הדרכה זו לעצמך

(*) ראה ראבינאוויטש מאמר ע"ד הדפסת התלמוד עמוד 72 שהעתיק הסלה, חסריון בלי יוד, אך כאמת נדפס עם יו"ד כמו שהעתיקתי בפנים.

מלאכת ועבודת המחוקק ה' יצחק בעירנו ונשבתה ההדפסה, כי שב יצחק לעיר מולדתו פראסניץ (Prossnitz) ויחקע שמה אהלו ובית דמוסו²⁸, אך התעשת אחרי כן שלא לקחת עמו כל המכונות והכלים, ויעזוב מה מעט מועד בירי בניו ה' אהרן, ה' משה יהושע, וה' ישכר בער, והם יעבדו שכם אחד במלאכת עבודת הקדש, ויחלו לחדש נעוריה, אחרי כי נשבתה כשנתים ימים, בכל תקופה ועזם בשנת שסיב בסדור ש"ס בבלי ויוציאו אז לאור מסכתות ברכות ושבת עפ"י הנהגות המהר"ם לובלין, שהיה אז בלבוב, ועם הנהגות מכתיבת יד הגאון מאור הגולה רבנו שכנו ז"ל והאשירי מונה מתוך ספר האשירי של מהר"ר משה איסרלש ז"ל כמש מכתיבת ידו²⁹ (כ"ב על השער), בגדל פוליו קמן,

²⁸ בשנת שס"ג (כו בשמחה) בעשרה מרחשון תרפ"ט שם ה' קול שמחה. מ"י שמחה ב' גרשון הכהן רמאזורס, — ובקצת גרסמה מליצת הריש מתיבתא ספרוסיץ ה' יהודא ליב חיות — וגסרד ע"י הפועל אליעזר ב' בנימין ספרוסיץ, שתיה אצלו בקראקא, כמו שהכאנו, ובשנת תתיא נשלמה אצלו גם הדפסת עין יעקב. ספרדי הע"י ח' ה' אשר ב' נפתלי ועצער מק"ק פראג — סמספת אלמשולר, ראה צונץ Zur Geschichte Seite 267 — הסכנה אנשיל בן תרציל, ויהודה בן ישראל שמואל כ"ץ הסכנה ליב מק"ק פרוסניץ, ובקצתו גרסם חסיר הזה:

„כלך אשר בירו הספתחות כסר פרנסה תחיה חיה ולירה,
נודה לשמו ככל לבב בסור ישרים וערה,
חן וחסד ורחמים נתן לנו למים את ספר האגדה,
כתנה נכונה ספר עין יעקב הגנוזה וחמורה,
מעתה יהי רצון לפני ית' יעמוד לנו וכות כל הלומדה,
אף גם לבנינו וכות זה היא שעמדה,
נודע שמונת אהרן משה יושע ישעשעו בה גמול ירו הרה,
שיעשו ספרים הרבה אין קץ לתורה ולתעודת,
חיש מהר נגמר כר"ח אלול ה' שס"ג למנץ תבל ומלואה מיוסרה,
יום ה' לפי צדק צדק תרדוף במשקל ובמדת,
ובכן לא יסור מחוקק מבין רגלינו ושכס מיהודה,
תמיד נצה עד כי יבא שילה כנח ס עכו יפרה,
כיעתר יצחק מחוקק כהר"ד אהרן בעבור תחיה לו לערה,
כתפלל ומתחנן ברננה ובקלל חוררה.”

גם גרסם אצלו שם בדמוסו כשנת עפ"ה תתל"ט עם כאורי קבלת מ"י גטע חון (המחבר תפלה לשבים הגרסמה בדעסניא) ותרושי המהרש"א בשמות הש"ס.

למזבח המדמים מה. ובלובלין, כי אסרו הרבנים אסר על המדמים
באיטליה להזדר להרפים ספריהם, ואם יעברו מוטל עליהם לשלם להם כסף
ענשים מכל גליון, כפי אשר העריכו רבני הועד (פנקס הישן מה).
בשנת שנייה נדפסו מה: "עומק הלכה" על החשבונות בש"ס (מאפה-
מאמיק) מר' יעקב קאפל בר' שמואל מבריסטנו, ⁽²⁶⁾ — ובראשן הקדמת
המדמים והסכמת האב"ד הר' פייבוש, כי ער או היתה עוד בעצם תקפה
גורת טובי הקהלה, "שלא ידמים שום מדמים דבר בלי רשות הרבנים כי
ואם יעבור המדמים, אזי יבטלו הם את מלאכת הרפוס ויחרימו את
כל המתעסקים במלאכה" (בפנקס הישן). — המדרכי, אמרי נעים עה"ת
מר' יעקב דילישקאש, תהלים עם ל"א מר' אליהו בחור בצרף לקויס
מר' קב וגני ע"י ר' שלום בר' אברהם, ^{אם} הולך על רדוק שפת עבר
מר' יוסף היילפרין, "המסור או המפואר", סודות התפלות והדינים וחכמת
הקבלה מר' יהודה כלץ ⁽²⁷⁾ עם מפתח והנהגות לנכדו הר' משה בר'
אלעזר י' כלץ, המפואר מר"ש מולכו הנזכר, לבוש הבוץ והארנמן מר'
מרדכי יפה, ודרשה בשם "נקי בש"ס" — ועל השער נמצא מתואר יד
כהנים המברכים את העם ועליהן כתב כהנה ותתתיהן צורת עורב. — מר'
אברהם כ"ץ רפא, בתבנית קווארטא ⁽²⁸⁾, השנה שאחריה, שנים, לא
עשתה פרי הלולים בהדפסת ספרים עברים כאחיותיה הקדמות, כי כבר
זקן יצחק המחוקק ובא בימים, גם מסדרו הנעלה הר' משה ווייסוואסר
עזבו וישב עיר מולדתו פראגה, ותשאר המלאכה בידי בניו ויסדרו אז
"אהל יעקב" פירוש ס' העקרים מר' יעקב קאפל בר' שמואל הג"ל ולבוש
עיר שושן מר' מרדכי יפה וספר שערי אורה מר' יוסף ניקסיליא עם
באר הר' מתתיהו דלאקרום הנגמר בשנת ש"ס (1600), ובוה תהה

⁽²⁵⁾ הר"ק מבריסטנו (ח"א פרייבורג) היה תלמיד הבהר"ם יפה, ויחבר
ס' אהל יעקב, הנזכר ג"כ בפנים, בפראנקפורט בשנת ש"ג בחייתו בן עשרים
ושמונה שנים, גם נדפס סמנו תרגום חכש מנלות עם תרגום שני ועם העתקתו
לש"א בחרוזות (בניגון שמואל בוך) ובאר המלים קשי החכמה, בערך ש"ד
בסקס מולדתו (רמ"ש ברישיתו הגדולה ט' 1185).

⁽²⁶⁾ ברמולי העתיק מכ"י דברים הנוגעים לחולתו באוצר נחמד המלישי

עמוד 112.

⁽²⁷⁾ הג"ל בספרו העורכים ובני יונה צד 5.

שיכיל מאה ותשעים וישישה חרחים (כ"ב דסים), ושער הספר הוא כזה ²³;

זה השער לה' צדיקים יבואו בו.

איין שוין ליד אוני' גרוש דימראסאט ווערט איר דרינגן געפינ' דען, נאר קורץ ווייליג צו לייען פער ווייבר אוני' מיידליך, ורטיישט נאר בישידליך. נינגט מיט נאמן די טרייך. צו קויפן ארם אונד רייך. אין איינים געלט רעכטן. אזוי ווערט ענק גוט ית' בייזשען פער בייזען אנגעכטן. גידיקט אין דער גילויכט שטאט קראקא אונטער דעם ניוולטיגען קיינג זינגט דער ירה שנת שני' לפרט הקמן. ע"י יצחק בן החיר אהרן מפרוסטיין.

בסוף הס': אריזנינגן פון נלחות אוני' אויף יודש ורטיישט נאר שוין אויך דער מאשין. קורץ ווייליגליך דרינגן צו לייען קליין אוני' אד' גראשין. דארום מיט דעם קויפן זייט גישווינדן. סיעלליכט ווערט איד. זיי בלד נימר גיפונדן. דען זיא ווערדן פערציקט ווערדן. בזכות זה ווערט אונז גוט ית' פוירן אינש הייליג לנד אוני' ערדן. דיא פוירכט פון דען שותמים דיא עש האבן אויז ווייטן לנדן גיבראכט אונד דרוף פיל האבן ורצערט מיט נאמן.

אהרן בר' אברהם שליט"א מק"ק באסקוין. (?) באסקוין.

יעקב בר' יוסף ז"ל מק"ק אייזשטאט.

כמו כן החלו לסדר אז מקץ השנה, אלפסי' הנשלם בשנת שני' (1598) ע"י המסדר משה בן כהריאל ווייטואסער מפראנ ²⁴ ותרו

ז"ל צבי סלונשטיין, שמואל בר' יוסף ז"ל צבי אברהם בר' מרדכי היילפירן, יהודה בר' הנדן ז"ל א"ש (?) אייזשטאט, כשה בר' יהודה כ"ץ מקראקא. בנימין בר' חיים סורפטיש, ואחריהן חבא הסכמת הרב אב"ד מקראקא מ' מענדל ר' אביגדורש. ²⁵ לחביא פה בכספר שכות הספרים גם ס' דימורק העירני בשו"ב הח' פ. ברקוביץ, ויר"ג הרב שו"ה ז"ל העתיק בשבילי נוסח השער סמ"ע החדש פראנקל-גרץ משנת 1876 עמוד 357 מסמרו של הח' פערלס.

²⁶ הספר הנפלא הזה היה בשנת שס"ט (1589) במאנוכח וסדר שם חמשה חומשי תורה. רדכי הגמרא (בגדול קווארטא) מר' יצחק קנפנאן (Bar- tolocci T. 8, p. 921) הליכות עולם על כללי התלמוד מר' ישועה בר' יוסף חלי על חוצאות האחים יצחק ושלמה בני הר' שמואל גרצי (בשנת ש"ה) ואה"כ עוב משמרתו וישב פראגה עיר מולדתו (Zunz. Zur Geschichte Seite 295) ומשם נקרא הגה.

הרפוס העברי בקראקא.

מרשת צו ג' ניסן¹⁹), וככלותם לסדרו נסו כחם בעבודת הדפסת הילקוט
השמעוני הנגמר בשנת שניו — ובמשך העבודה (יום א' כ"ו תמוז)
מת בן המחוקק, אליהו הנזכר — ע"י הפועלים אלעזר בן דוד ויצחק
ישראל נכד הר"ר שלום שכנא מלובלין בדוצאות השלשה השוחטים
שהדפיסו הם צרור המור. — שנת שניו עניה היתה בזמורותיה
מאחזותיה הקודמות ובה נמרו מלבד הילקוט הנזכר גם ס' עמרדי נולה
מה"ר יצחק בר' יוסף מקרבייל עם הגדות הר"ר פרץ בר' אליהו,
הקדוה הרב מ' מענדל ר' אבינדרוס וכנ"ה הר"ר משה. ושלשלת הקבלה
מר גדליה למשפחת יחיאל.²⁰)

עשירה משניו היתה השנה שאחריה, שניו, בה עזבו את מכבש
הדפוס הספרים האלה: שערי שבועות מר' יצחק בר' ראובן — ע"י
הפועל המסדר שמחה בן המחוקק, —, מדרש רבה עם באור מתנות כהנה
מר' ישכר בער בר' נפתלי כ"ץ משעברשין²¹), מנהגים מר' אייזק
מירנא, לחם משנה על משניות זרעים, מועד ונשים מר' משה בר' נח
יצחק לישימיץ (כתבנית קווארמא), מערת המאור מר' יצחק אברהם, עסק
ברכה מר' אברהם הורוין, מחזור עם באור הר"ר הירש ר' זונדלש (חתן
הר"ר מרדכי מרדיש), שיר חג הפסח על סדר הפסח מר' יעקב בר' יוסף
קיצניץ מ"ק שמים²²), וס' דימריד, הוא שיר בשפת יידיש-דייטש.

¹⁹) וז"ל השער: אליה סורחי פירוש רבנו שלמה יצחקי
כתבנו מאור הגולה הרב הגדול מהר"ר אליה סורחי. מי העיר מסורה
דק יקראו לרגלו, פועל ידיו תרצה בך ר' חילן, נודע בשערים מאר מלפניו
הוא נפתלי בר' טוביה גוסטמן חסיד פועל מ"ק לובלין,
ממשפחת אלמסילר נקרא לו..."

²⁰) תולדותו כבוארת וספורפת מהח' כרפולי בדבריו הימים
ל בני יחיאל בפרק הששי עמוד 88.

²¹) ר"י רייפמן ז"ל רשם תולדותיו וקדוה ספריו כחם אהל יששכר
באתר הספרות הראשון.

²²) הר"ר שמים רוא מתלמידי המהרש"ל, וכראש ספרו חג הפסח נסמך
המכמות הרבנים מאספת יער פוזנא (סיוט ג' כ"ז ניסן שניו) וכראשם תחית
הג"ס מרדכי יפה, ואתריו תחמו ויהנתן בר' מרדכי ספונא בנימין בר' אליהו

אחרי שנגמר בדפוס הספר הזה החלו לסדר בשנה ההיא בחדש השלישי (סיון) את הספר, ציור המור, עזית מר אברהם סבע ותשלם המלאכה ביום נ' פרשת משפטים על ידי השותפים שמואל יוסף בר מרדכי גראסמק שלי"ם, יהודא [ליב] בר יוסף שלי"ם, משה בר משה זיל, ואחרי אשר התמו המלאכה הזאת החלו לסדר ביום ה' ח' תמו ש"ע, חשן המשפט באותיות מרובעות קטנות עם הנהגות הרמ"א באותיות רשי בתבנית פולין בהוצאות הר' נפתלי בר טוביה שלי"ם אלמשולר מוכר ספרים בלובלין, ותהי השלמתו בצום גדליהו שנת שניד (שמחית). ביום כ' ואז חשון שניד (1594) החלו לסדר משיע הגיל החלק, אבן העזר, וביום א' יו"ד סיון החלו בסדר החלק, אורח חיים משיע הגיל, הנגמר כי"ב בירח תמוז, והחלק, יורה דעה נשלם ביום ד' ה' אלול, (ואני עבדו בן אמתו יחזקאל בן לא"א כא"ט ר' משה זיל עלי לשלם תודתי להודות ולהלל להשי"ת על שהחזיקני ... וזכני להרל סעם שלישית פסלת לי ד' מורין ... נגמר מלאכת הקדש ... שנת אשמחיה בחסדך) וכנראה היה הר' יחזקאל זה מסדר הארבעה מורים בדפוס.

מלבד הספרים האלה הדפיסו עוד בשנת שניד, סדר תפלות מכל השנה בהעתקת יידיש-דייטש מריא סופר מאיזנשטאדט, שערי אורה בעניני קבלה מר' יוסף ניקמיליא, מדרש שמואל על פירי אבות מר' שמואל די אוזידו, מזוור עם העתקת הריא סופר הגיל, אגרת הקדש להרמב"ן, לבוש עמרת זהב מר' מרדכי יפה, נגמר כ"ח מבת ע"י השותפים יוסף בר מנחם ישראל ומשנהו נפתלי אלמשולר מלובלין, וסליחות כמנהג פולניה בצרוף העתקת יידיש-דייטש. זה פרי הדפוס העברי פה שנת שניד. גם השנה שאחריה היתה שניה טובה ומבורכת ותעש פרי למכביר למעלה ראש, כמו: הא הידיעה, בקשה על הנאולה מבי אלפים וקין מלים המתחילים באות היא מר משה בר יצחק פיצענץ — המחבר מ' דרש משה הגיל —, חיי עולם (ס' היראה מרי ניונדי) בשפת יידיש-דייטש מר יצחק בן חיים (גדל קווארטא, י"ד דפיס), מדרש תנחומא, לוח הפעלים עם ליא, הלכות דעות להרמב"ם, גביאים וכתובים בצדוף באור מלוקט מכל המפרשים בשם אילה שלוחה דהר' נפתלי אלמשולר הגיל, ס' אליה מורח, החלו לעבד ביום כ'

אלה הדסים בשנת ש"ב, ובשנת ש"ג ראו אצלו אור הדמוס:
נפתולי אלהים עניני קבלה מהר' נפתלי פרידש, ראשית חכמה מהר'
אליהו ודאש, ספר, "החיים" מהר' חיים בר' בצלאל, שמואל' בחרחים
בשפת יידיש-דייטש עפ"י מדרשים ואמרי חז"ל מר' נתן בר' אליעזר
מיכלבאך ונקרא, שמואל בוך, "חובת הלבבות" מהר' בחי, "יסוד שירים"
הוא וזר על דות, "תולדות יצחק" עדיית מהר' יצחק קארו, החלו לסדר
ביום השלישי ר"ח אדר ראשון, ונגמר זה הספר באמצעות ובחזקת היר
אשר קנה הספרים שמואל בכמיר יצחק מקיך לוקבא מבית הלוי בריה
ניסן גשין (1593) באותיות רשי גדולות בתבנית פוליו ובכל צד שני
עמודים¹⁸ ובקצהו גרסם מהמחוקק השיר הזה בחרחים:

"וירא יצחק המחוקק את כל המלאכה, וחנה היא עשויה כרת וכהלכה,
ויפתח פיו ויעש ברכה, אשרי העם לו ככה, אשר המציא לעברו פדות
ורוחה, ושמרני בעידן רחמא, ולמות לא נתגני לשוחה, והיה לנו הלילה
למשכר והיום למלאכה. חיינו מחזיקים בטרבות וברמחה, לחם צד וכוון
ארוחה, גם כאש התבערה אשר ברחה, והגני מזהיר ומודיע לאדם מבורכה,
לבל יעמדו במקום צר ואנחה, ואם עושין לו גם כנכון לו מסה שזכה,
בכן עלי להורות ולהלל בשיר ושכחה, שיר פשוט ומדובע בלשון קל וצחה:

יגדל חסדו לשפל בוך	יהי שם ה' כבודך
עזרית וערכית יצאתי חפשי	צאתי ובואי שמרת נפשי
עלי היה לבי דות	חידות מסורים גם ממות
יגאלני סמות. נפשות פורחים	קרואי שאלו למוות לקוחים
היא הוא תקותי ומחלי	מפחד להצילי וימי ולילי
סלה ישימני כחותם על לבי	חיים וחסד עשה עמדי
ובקלי שמעת קשבת והאונת	וכל דרכי לי הסכנת
פרה משחת נפשי לתחיית	קראתי לך משאל תחתיה
רחמך לא תכלא כמשפחך	קדמתי בנשף ואשוע לרברך
תפלתי הקשב כיעזר יצחק	חזק ואמץ שוכן שחק

ואלה תולדות יצחק המחוקק, שזכנו השי"ת יוצר עלי חוק. הוא אהרן
ומשה יהושע, ואליה יעמידם ליעקב לחם, בריהו אשר כרת את
אברהם ושבועתו לישחק, יגדלם השם לתורה ולמ"ס שלום שלום לקרב
ולרחוק, ואירכו ימים ושנים ארוכים ולא קצרים, שנת שמחה ליצירות.

¹⁸ נפלא חרבר כי ההוצאה הזאת לא היתה למראה עיני הביבליונים
הנורעים כמו ע"ק, בן-עקב, ועוד לא נפקדה ברשימותיהם.

בכלות שנת ש"ן (1590) החלה תקופה חדשה לבית הדפוס
 מה המדפיס הר' יצחק החל לעבוד ביתר שאת ויתר עז מראשונה
 להגדיל בית דפוסו באותיות חדשות שונות, כמו כן עשה לו אז
 קלישע"י חדש בעל צורות עמודים שנים ועליהם בראשם מלאכים
 חרי פרחים ושושנים בידיהם, להדיר שיערי הספרים, ולרוב נדפסה גם
 צורת "אילן" ותחתיו כתוב: "תמורת יצחק", לרמז שם המדפיס—המסדר
 היה אצלו הר' אליעזר בה"ר בנימין צ"ל מפוזנשין, ובעבודה הזאת
 החל המדפיס לחקק או את בנו שמחה, ולמשניה לפקח על צרכי בית
 הדפוס, ולמשתדל (Factor) הפקד הר' אליעזר הכהן. ואלה הספרים
 נכסרו מה אז, בשנת שניא: "בחינת עולם" מ"י דעיה הפניני, שברי
 לחות"י מ"י אלדוד בחור, "פני יצחק" על הלכות שחיטה מ"י יצחק חיות
 ובראשו "קנייה" על שרפת עיר פוזנא מה"ר מנחם מאנש בנו יצחק,
 "שבט יהודה" מ"י י' ווירנא, תורת האמת להרמ"א, "מטה משה" מה"ר
 משה מפריסלא, ("ו") ערוך הקציר הגשלים בדפוס בראשית שנת
 שניב. אחרי כן הביא תחת מכבש דפוסו, בחי"י עה"ת מה"ר בחי' בר
 אשר, "תמר דבורה" ו"י, "פרדס רמנים" מהמקובל הר' משה קרדוברה,
 "אמרי שפר" על בראשית ושמות מהג"מ נתן שפירא מהדראנא בתבנית
 פולחן גדול באותיות רש"י גדולות וכל צד יסוד לשני עמודים¹⁷). את

(¹⁷) ברך הראשון כתוצאה הזאת נמצא השיד הזה מחלימי המחבר ד"ר
 שבתאי המופר:

שמו עין, בני עין, ולראית כל תחשה,
 ראו ספר, כבוד ספר, שמי ספר ספר,
 בכל דברים, וענינים, אשר צריך לידע,
 כתובו תחקור בו העיין תבין מדע.
 תחלתו, יסודות, שלשה עמודים,
 והם תורת, עבוד נורא, נמילות החפדים.
 וכתב, לקטתו, שני העולמות
 והמבטלה, תהא נפש, לנצח בנפשות.
 והמספר, שבה ספר, בעל כרחו יחשה
 באן ערך, לכל ברך, שבה ספר ספר.
 ("ראת במחברות" מ"נחת שפירא" עמוד 4.)

ושלש

ר' מישל ביהיותה בדנובר ו"ל על הוצאתה, "יין היקח" מר' אלעזר מנרמיוא, "באור" מגלות רות ושיה"ש עפ"י הקבלה (שמה), דרך חיים על פרקי אבות להמדר"ל מפראג, "דרש משה" לבאר וללכך אנרות תמידות בתלמוד מר' משה בר' יצחק פיזענץ — ובראשו ונס בקצתו נוספו תרומות שירים מהמדרשים, — הסרי ה' עניני קבלה על היינ מדות מר' משה מרדכי מרגליות, אשר זה נוסח השער: ⁽¹⁾

ח ס ר י ה', כה יקר חסדך אלרים ובני אדם בצל כנסך יחסיון.
מה כתוק מרש צוף עדנים, וכה נחמד כזהב רוב פנינים,
חבור היקר הלו רב ערכים, נכלל בששה ועשרים דרכים,
ובחם ספרש כסח פסוקים, כסף צרוף שבעתים מוקשים,
ומגלה כסה מעמים נעלמים, בשלש עשרה מדות של רחמים,
שתי עכרות לכל מדה ומדה, כהור והור כל עשרה ענודה,
ופסוק לך ה' חסד כי אתה תשלם לאיש כמעשהו נושא לכל העפרות,
אלף חסנן תליי עלי עם כל שלמי נבורות, שנת אשכנז.

"ויצרות" עם באורי הר' אשר בר' יוסף, "יסופין" — החלו בדרספתו
י"ח ב"ר מ"ח מ"ח ושלם יום ג' כ"ד אב, "ע"י הפה"י א"ל שמריה בר'
ה' הנקרא זלמן חזן
זל משה אהרן ד"ל נכר פרום וז"ל הנקרא זלמן וירדשי, — מראה כהן מפתח
הפסוקים לסי' הוהר מר' ישכר בער משעברשין, — התחלתו היתה ביזם
ג' דך תמוז שמיים, — דבק טוב העדות והארות על רשי' מהתורה עם
צוירים להבנת הענין מר' שמעון בר' יצחק הלוי אושנבורק, תפלה
למשה מר' משה אלמושנינו, שו"ת, שארית יוסף מר' יוסף הכהן —
ותרי ראשית המלאכה יום ג' י"ב טבת ש"ן (קר"ן משיח), ותשלם
המלאכה יום שני אך מריב לחדש אחד עשר, — "מגלת אסתר" עם
העתקת יידיש-דייטש ביטש מגלה ארוכה מר' לב בר' יוסף מנחם
(ש"ן), וכפי הנראה הדפיסו גם אז פה ס' "יסוד תשובה" על ענת
תשובה מר' יצחק, בהקדוש הר' משה עלים הגרסם על הוצאות, הר'
ויחאל בר' אשר הכהן נף ד"ל, הנקרא מיכל קיהמשי וויינצינאח (כן
כתוב על השער) בתבנית קווארטא י"ד דפים.

"(1) חסדך היקר הזה ראיתי בעקר ספרים המפורסר של החכם והחוקר
החד. מ"ר ג' ע"ס רב ומשק בעיר לייס צ"ג בוכסיה, ואביע לו בזה תודתו
כי הרשה לי להעתיק נוסח השער.

לרכנו בחי', שיר השירים עם העתקת יידיש-דייטש, האהעליעד-בלשון יידיש-דייטש מר' יצחק מולקש. — בשנת ש"ם עד שנת ה'תשנ"ו מה המון ספרים קטנים וגדולים ונרשם מה את היתר נודעים : ארבעת חלקי שלחן הערוך הגיל בדרך אחר, נביאים וכתובים עם פירוש רש"י, פירוש על תרגום חמש מגלות הניאל ועזרא מר' מרדכי לוריא, ס' מלכאל מר' מלכאל חזקיה בר' אברהם (כל אלה בשנת ש"ם) ; יוחסין מר' אברהם זכות — החלו בסדרו ביום ה' מ"ב תמו ש"ם ונשלם א' ב' אדר ש"א, — תולעת יעקב מר' מאיר ק' נבאי, שערי תשובה מר' יונה גירונדי, תרי"ג מצות בחרוזות מר' משה מפרמיסלא הנקרא ר"ם מת, ס' חסידים מר' החסיד (את אלה סדרו בשנת ש"א, והדפסת זה האחרון החלה ביום ו' בראש החדש אדר ותשלם המלאכה ב"ח סיון). חכמת שלמה להרש"ל¹⁴, נורות אוסטרליך וק"ק ווינא בלשון יידיש-דייטש, וסדר ברכה על דיני ברכות מר"ם מאראמשיק, הגיל, נבחרת ה" למהר"ל מפראג, — החלו בסדרו יום ג' י"ג השון¹⁵ — יסוד אמונה¹⁶ (עקרי האמונה) מר' יצחק עלים, משלי עם פירוש קצר מר' מרדכי בן יעקב (כ"א ש"ב), ברכת המזון וחמירת עם באורי הר"ן שפירא מתוראנא (ש"מ), סרבת המשנה מר' אנשיל הגיל, בגדל קווארשא סליחות כננה פולניה עם באור הר' מרדכי מארדוש (ש"מ), שרש יעקב מפתח לשרשי הרינים מר' יעקב בר' יצחק, מעשי ה" מר' אליעזר אשכנזי -- נדפס ע"י תלמידו הר' שמחה קלמן מערוז ודנה ע"י הנאון החסיד מהר"ש יציר. — שחישות ובריכות הגיל, סדר מצות הגשים בשפת יידיש-דייטש, קינות כננה פולניה עם באורי הר' אשר בר' יוסף (ש"מ), פרקי אבות בהעתקת יידיש-דייטש, אגרת תשובה לר' יונה גירונדי, ס' הישר המיוחס לר' ורדיה הית, תהלים ל' יידיש-דייטש בחרוזות (ש"מ), מסכתות שקלים ביצה ע"י ר"ם מאראמשיק הגיל, תורה עם פירוש רש"י ורמב"ן, תרי אבות והרדק ל' ויאמר (ש"מ), דניאל בהעתקת ייד דייטש, תהלים¹⁷ עם עתקת יידיש-דייטש מר' משה קענעראל הנעתק מהאשה ליל אלמנת

¹⁴ סניח הספר הנה בכית הדפוס והח' הו"ש פיהם וכתוב בראשו

— „איוב“ בחרוים בשפת יידיש-דייטש ע"י הר' אליהו בחר (של"ה) ⁽¹⁰⁾
 פתרון חלומות המיוחס לרב האי נאון בהוצאות הר' יעקב סופר
 בר' נפתלי מלובלין (של"ה), מנחה חדשה, באורי פרקי אבות
 מר' יחיאל מיכל בר' ידידיה מאראמשיק ⁽¹¹⁾, געים ומירות
 פירוש על סיו שיר המעלות מר' שמואל אריפול (של"ו). בשנת של"ז
 יצאו לאור הספרים האלה: „דרך אמונה“, תשובת הר' מאיר ׳ן נבא
 לתלמידו הר' יוסף הלוי על עשר שאלות בעניני עשר ספירות ומהותן
 „הלכות ניקור“ מבעל העיטור, „תורת המאת“ להרמ"א, ועוד החלו לסדר
 בשנה ההיא הספר „עבודת הקודש“, עניני קבלה מר"ם ׳ן נבא הנמנ
 „ביום השני כ"ד ימים בחדש חשון שנת הנה אנכי של"ח“. ויהי אך יצא
 הספר הזה וידפיסו סדר „תפלות“ בתמונת אקטאו, גם עבדו אז בהדפוס
 ידים בר' חלקי „שלחן ערוך“ להב"י בצורף הגהות הרמ"א (של"ח)
 וביום כ"ד מנחם של"ח החלו לסדר מסכת כתובות עם רש"י תוספות עין
 משפט וכו' ותהי השלמתה ביום ד' בר"ח אדר של"ט ⁽¹²⁾. בשנת של"ט
 הדפיסו ספר „הגן“ בשפת יידיש-דייטש מר' יצחק בר' אליעזר מאר
 אשכנז, „אותיות של רבי עקיבא“ עפ"י כתב יד ⁽¹³⁾, „שחימות ובריכות
 למהר"י ווייל בצורף הגהות הר' צבי שר"ב מקראקא ועם קצת תוספות
 הרמ"א, קצור סמ"ג — צ"י הר' יקותיאל זלמן בר' משה — שלחן אריב

⁽¹⁰⁾ ולדעת קצת הוא קצור פירוש הר"ב ׳ג על איוב בחרויות (ראו
 אוצר הכפרים אות ת' נ' 480).

⁽¹¹⁾ במכתתי מרגניתא שפירא (הערה 4) הגני סופר וסופר
 ספרי הר' י"ט מאראמשיק, ודע כי בשם Moravczik כנו את הא
 אשר מצאו ממדינת מורביה, היא מאהרן, ובעת אשר באו ויהודים רבים לפליט
 מארץ משעביה, היא באהמסן, באו גם ממדינת הקרובה לה — מאהרען
 (העירני הר"ר הכ"ב נ"י כפ"ב).

⁽¹²⁾ הר"ר ר"ג ראבינאוויטש ז"ל במאכרו ע"ד הדפסת התלמוד
 (עמ' 70) יעיר שראה כההוצאה הזאת גם מסכת עבודה זרה ויהלל
 מאד בגלל הדפסת הנחמה אשר תאווה היא לעינים, ואתקנא מהרותיה (וראו
 Catalog Oppenheim 4 u. 8)

⁽¹³⁾ הר"י יעליק הדפוס בקובץ בית המדרש ח"ג אותיות ש
 ר"ע ע"פ הוצאה זאת, כי היא המכתרת והיותר מתוקנת מחוללי הפעיות
 והקמסונים.

ככל שגיאאות, אות באות, תראו נפלאות, מונה בהדרה.
 כפי הנאון, משרת מעון, כח ואון, נאור בנבורה,
 כארי רבץ, חכמה קבץ, בבתי יעבץ, הדריו לישרה.
 שם בצור, איש מתנגדו, המדבר בערו, ברין ובפשרה.
 נקובים בשמותם, לבית אבותם, על צבאותם, בשפה ברורה.
 ועוד הראה, כאשר תראה, מקום מוצאת, מקורה העדה.
 במקום שקצר, ודבריו עצר, מן המצר, כלי לחברה.
 בעל הספר, מצא וחפר, אמרי שפר, בלתי צדורה.
 באמצי חילו, השלים פעלו, יומם ולילה שימש בכתרה.
 חיוק ברק, ביער חרק, כהן צדק, שר התורה.
 מרדכי יוסף, ימיו יוסף, באווי ובכוסף, הגבור והנורא.
 ומי שעודני, והלום הביאני, לחוקני ולאמצי, למדה ולגמרה.
 הוא יעודדי, להיות עמדי, מנן בעדי, לעתות בצרה.
 ליתן לחמי, פשתי וכימי, כל ימי חיי בתרידא.
 ואשב לנצח, בנבול צלצח, תהלתו לפצח, ולברכו כמורא.
 הציל נפשי, מיד סבאישי, ויצאתי חפשי, מצל כקרה.
 לא מש, חסדו מלשמש, ויוכה אכש, למבקשי להרע.
 בבחר תורה, חנני בהדרה, להוציא לאורה, ספרי וספרא.
 ברפוס היופי, בלי דופי, מדבר כמו פי, בלתי שקרא.
 לזכות הרבים, חברים מקשיבים, בנגים יושבים, לעברה ולשכרה.
 יהי חלקי, עם מחוקקי, בתורת נקי, בנקי עמרה.
 וכרוב חסיתי, שלא זכיתי, ללמוד בביתי, בדעת ברורה.
 אבקש פני, מאיד עיני, ליתן לבניי, עזו ואורה.
 להגות בתורתו, וליראה אותו, לשמור מצותו, סיג וגדרה.
 לזה שוקק, מתאוה ומשותקק, יצחק מחוקק מפרוספיץ הברידה.
 ועוד מבקש, אוברות לבקש, ספח וממוקש, שה מוודה.
 לראות בבפלים, שסחת ירושלים, בלי השלילים, בתורה וזכרה.
 ואברך לקיני, שנתן חניני, להיות למגיני, המלך והעזרה.
 הרפוס לאשר, דרבי לישר, בכתב מאשר, בלתי נעדרה.
 השם יוכני, לצאת ממנה בקרוב בימינו, זרע מוכתרה.
 ויארץ ימיו, ויפלו קמיו, ויתן רחמיו, לעניה מוערה.
 ובימיו יבנה, קרית חנה, למי סנה, ערת יקרה.
 ושם נעלה, שלמים ועולה, שור ושלח, ומנחה מזהרה".

אחרי הספר הזה יצאו מה מתחת מכבש הדפוס הזה ספרים
 שונים לעתים תכופות, כמו "דודי דר" יהושע אבן שועב" (שלי"ג), ס'
 גרשון

עם הגדות הרמ"א על הצאות הרד נתן בר משה פעם ליצר
(Petlizer) ושלם המלאכה מחלק ארץ ביום מ' אדר ש"א. גם נמ"א
בעת ההיא, מחזור מכל השנה כמנהג פולניה עם ל"א ע"י ר' אביגדור בר
משה הנקרא איצמונש, ונודע בשם ר' אביגדור סופר מאייזנשטאדט
שיר המעלות מ' דוד דרשן מקראקא בתבנית קווארמא. בראש החדש
ניסן של"א החלו בדפוס מלאכה גדולה ונכבדה הוא ספר, האגדה
הכולל חרשי דינים וקצור מכל שמות התלמוד כסדר הש"ס ומספס
הנאונים מ' אלכסנדר הכהן המכנה ר' ווסלן מפראנקפורט, והנאון מ'
יוסף כ"ץ בעל, שארית יוסף שם עין עיונו על הדפסת הספר הזה,
והגיה אותו עפ"י כתב יד משנת רל"ו שהיה באוצר ספרי ר' צבי בת
מנחם הנקרא הירש קופא, — ויעש לו גם זו והב, היא הקדמתו היקרה
הנדפסה בראשו, אשר ידבר בה על תכונת הספר ועל מה אדניו הסבכו
הספר הזה נדפס באותיות רש"י גדולות בתבנית פולין ובכל צד יסדה
שני עמודים, והיא מלאכה גדולה מפאת איכותה וכמותה, ויעבוד מ'
יותר משה ירחים, כי נשלמה העבודה: סמוך ליום שאנו צריכים
משום זה אלי ואנודו לאגדה, בשנת ולקח הכהן את הזרוע בשלד
(היא שליב כי ההיא מורה על האלפים) הוא יום ד' ערב חג הסוכות של"ב
ככלות הדפסת מ', האגדה חבר הר"י צחק ש"ר כמתכונת
השירים שכתבו אז המדפיסים הגדולים כאשר כלו הדפסת ספר גדול
ויעש בזה כמעשיהם וידפיסו בדף האחרון זה תארו:

וכשראה יצחק ספרוטיץ המלאכה נערכה פתח פיו בתורה ושיר ויאמר ככה

אשרה ואומר. לאל נורא, יוצר אורה, בשיר תפארת.

ברוך כבודו, לרוב חסדו שנבל לעבדו, חרלו לספרה.

כל גולין, לא יכלין, לספר מילין, הגדולה והגבורה.

נפים ונפלאות, ברכות ותודאות, הוציאני מתלאות, ספחד ועברה

נתן חיל, יוספ וליל, כצבי וכאיל, קל סודיה.

להחיש ולשקרה, להכין ולסערה, ספר אגדה, יפה וברה.

בשובה ונחת, אגדה אחת, סוורה כחת, כנפה ומורה.

(*) ראה ש"ס Cat. Bodl. IV, p. 1481

(*) הר"א חתקל ש"א גם סדר תפלות מכל השנה (קראקא)

שנ"ד ועוד, כאשר נביא הלאה בפנים.

כי זכרו הטוב יוחק לברכה ולתהלה לדור דורים, כי לא חס על כספו, ניעו ועמלו לקדא הנה ממרחקים פועלים אומנים, היודעים המלאכה אשר לפניהם, ואף מניה מומחא עבד בדפוסו עבודת הקדש לנקות הספרים מחזולי הפעיות והקמשונים, הוא הרב מ' שמואל בן הקדוש^(*) הר' יצחק פיהם (Böhm) ז"ל, שהיה לפנינו: וויניציאה ויהי גם מופלג בתורה — כנראה מהקדמתו לס', תורת חטאת הנדפס אז בעירו — ותחל המלאכה בבית דפוס זה ביום מ' ו אב ש"כ"ט, ויחלו לסדר אז בדפוס פירוש מאת הגי' נפתלי הירץ גלוביץ על "המדרש רבה מחמש מגלות" ביום א' ר"ח אלול בשנה הדיא גדרו בדפוס הפירוש הנ"ל, "למדרש רבה" עה"ת, ושני ספרים אלה נסדרו באותיות מרובעות קטנות ובתבנית קווארטא ובכל צד יש שני עמודים ותשלם המלאכה ביום ה' י"ב אלול ש"כ"ט.

אחרי אשר יצאו מדפוס זה שני הספרים הנזכרים כלולים בהדרג יביאו תחת מכש הדפוס את הספר "תורת חטאת" להרמ"א ז"ל ותגמר הדפסתו בכ"ה ליוח חשוון ש"ל, אחריו הדפיסו הספר המפואר, הכולל ירושי הר"ש מולכו ונגמר כ"א כסליו באותה השנה^(*) ואחרי כן החלו לסדר בראשית ירח סבת, ש"ל, ד' חלקי, "שלחן ערוך" להב"י

(*) התאר, הקדוש" חוסף לו בנו בכל פעם בהזכרת שמו, כי נהרג על קדושת השם, וש"ש יאמר עם הספר, כסאמו הנוכר צד 29 הערה 16, כי הקדוש" הר' יצחק פיהם היה חזן כפאדובא, מהספרים אשר הניה הר"ש בנו וויניציאה הכי נכבדים נ' חלקי הסוריים, או"ח יו"ד: אח"ע, עם הב"ה שנדפסו שם משנת ש"כ"ר עד ש"כ"ו (1564—67) ובן-יעקב באוצר הספרים שלו עמוד 207, יעתיק פרט השנה הנדפס בה סדר אה"ע תנ"ל כזה: רב לכם עוד יוסף קארן חי' (ש"ב—1565).

(*) ספר, "המפואר" נערך והוגה אז לדפוס עלי היר יעקב ב"ר יצחק לוצאט (Luzzatt) מעיר פוזנא, ואין הכונה במלת הוגה שהיה מניה בבית הדפוס, כמו שהבין הח' ש"ש, כי כסחו גם הרב בעל שארית יוסף לא היה מה מניה הדפוס ובכל זאת כתוב על שרסי האגודה: הוגה ההעתק: עלי הגאון ר"מ מ' יוסף ב"ר יו"ק. ומנהג הדפוס אז היה הר"ש פיהם תגזר, כמו שכתוב בהקדמתו לס' האגודה ועמוד על משמרתו שנים רבות, ויעבור באמונה בהשכל וברעת על כנו.

וציא לאור ביחד עם ניסו הר' אליעזר בר שלמה, תפלות מכל
 השנה באותיות גדולות, בתמונת קווארטא (בשנת רצ"ו), ונס
 אחי נסצו על פני תבל. ויהי מקץ ארבע שנים החל לנסות כח
 במלאכת הדפוס בקראקא ^{העליון} יוהאניס האליין (Johannes Halic)
 ודפיס בשנת רצ"ח (1538) החלק הראשון, ממור יוד" בתחית
 רש"י, בתבנית קווארטא, ובשנה שאחריה, רצ"ט, עשה חחה עם
 יוהאניס קורציוס (Johannes Kurzius) מעיר גלוגא רבתי ^{העליון}
 ודפיסו יחדו החלק השני, ממור יוד" ואת ס' "ויספוק", ועוד ספרים
 שונים נדפסו בדפוסם בסירונין, כמו "פסוקים" מר' שכנא בענין קרושין
 ע"י הר' משה בן הרופא שמואל לעזי, הנמצא ממנו אכס. יחיד
 בבריטש מוזיאום בלונדון, סדרי "המשניות" בשנת ש"ב בתמונת
 פוליה, ספר "המבקש" מרש"ט בן פלקירא' בשנת ש"ה,
 "מלחמת החכמה והעושר" מר' יהודה הלוי, וס' "נפתולי אלהים"
 מר' נפתלי בר' אליעזר מריוש בשנת ש"ו, בתבנית פוליה,
 אבל גם הם לא יכלו להפיק זמנם להקים בית דפוסם על בסיס נכון
 וקים באשמת העם, אשר לא סעדו בימנם, ובנראה לא היתה אז העת
 מכשרת לכונן סה בית דפוס, כי מספר בני ישראל היושבים אז בקראקא
 מעט היה ודרכם היו שקועים ראשם ורובם בעסקיהם הפרטים. אולם
 אחרי עשרים וארבע שנים הרחיב ה' את גבולם ויסרצו לרוב בארץ ועם
 רב נהיו הנה וירבו לשמוע למודי ה' בבתי המדרש, ואז נפקחו עיניהם
 וחסרון בית הדפוס היה מרגש למו בכל צעד, אז קם מתוך העדה
 "השר והמרוםם הלא הוא גורדע בשעריס" (הר' יצחק
 בהחיר אהרן מפרוסניץ (Prossnitz) הנקבא אחרי כן בשם
 "יצחק מחוקק" ובפי העם "יצחק דרוקר", ובהשתדלותו
 ובאמצעותו הוקם על בראשית שנת שכ"ט (1569) בית דפוס גדול
 אשר עמד על מכונו רבות בשנים והספרים שנדפסו בו יוכלו להתחרות
 עם דפוס וויניציה, אשר על כן ראו הר' יצחק מפרוסניץ

('.ראה דברי ימי ישראל חלק שביעי (עמוד 387) מ"ש הרב
 שפ"י בשם צאצאי (Czacki).

('.כן יכונה בתקופת מולחמורחי הנדפסו

מלאכת הדפסת ספרים עבריים רחבה ונסבה עוד בשנת 1480
 למספרם ותעש פרי וחשונשנ בערים רבות באיטליה, כמו בולוניה,
 (Bologna), פירארא (Ferrara), שונצינו (Soncino), אך בארץ
 פולניה טרם נדעו עקבותיה או. בית הדפוס היותר עתיק בפולניה
 בכלל ובקראקא בפרט נוסד בשנת רצ"ן (1530)? ובאותה שנה
 נדפסו בו חמשה חומשי התורה עם חמש מגילות בתבנית
 פוליו ומור יו"ד בתמונת קווארטא, ובשנה שאחריה, בשנת רצ"א, רצ'
 נדפסה בו הגדה בתמונת פוליו: מי היה מיסד בית הדפוס הזה וידי
 מי כוננוהו — נסתם כל חוץ בספרי הביבליוטריים¹.

בשנת רצ"ד (1534) נוסד בקראקא, כפי הנראה, בית דפוס
 חדש על ידי האחים שמואל, אשר ואליקים, בני חיים
 העליין, ותהי ראשית מלאכתם ה', שערי דורא' עם, הנהגות מהרי"א
 ותכל הדפסתו ביום הרביעי כ"ה אייר רצ"ד (13 Mai 1534).
 מלאכת הספר הזה נחמדה מאד ותאוה לעינים, סביב כתבת השער
 צצים ופרחים, מעשי צעצעים ומלאכים עומדים אחד מימין והשני בעבר
 השמאל והצדירות בפיהם, והספר כלו נדפס באותיות מרבעות והשיי
 יפות ובריו שחור והגליונות מהדפים רחבים מאד, בתבנית פוליו².
 כמו כן הדפיסו באותה שנה ספר, "מרכבת המשנה", הוא ס', המלים
 מהר אנשיל על, "תניך"³, אך לא ראו סמן מוכ בעמלם, ולכן
 נתפרדה החבילה. שמואל כונן לו בית דפוס באילזא (Oels)

¹ Wolf, Bibliotheca Hebraica, Tom II pag 886. De ראה

Rossi No.—199—210

² ה' ש"ש במאמרו על דפוס ב", Ersch und Gruber. Encyklopädie,

Section II. Band 28 pag. 53

³ (תה דר. צונץ בזכרונות לישנות, באוצר הספרות" ח"א

לכבוד

הרב החכם הגדול

Prof. Dr. M. Brann

(מורה בבית מדרש הרבנים בברעסלוא)

מנש

לאות כבוד ויקר

מאת המחבר.

**In compliance with current
copyright law, LBS Archival
Products produced this
replacement volume on paper
that meets the ANSI Standard
Z39.48-1984 to replace the
irreparably deteriorated original.**

1988

KRAKAU, 1900.

Druck von Josef Fischer. — Verlag des Verfassers.

אברהם הרב הענין הרב

J. M. Porges

נחמ צבאן ז"ל הענין

Friedberg, Bernhard

הדפוס העברי בקראקא

התפתחותו והשתלשלותו

משנת ר"ץ עד ימינו אלה

סוף

חיים דובעריש פריעדבערג

קראקא תר"ס.

בדפוסו של יוסף פישער. — בהוצאת המחבר.

STANFORD UNIVERSITY LIBRARIES
CECIL H. GREEN LIBRARY
STANFORD, CALIFORNIA 94305-6004
(415) 723-1493

All books may be recalled after 7 days

DATE DUE

F/T DEC 08 1998

OCT 1 1998

AUG 18 2002 *lu*

Z 164 .K8F7 .1900a
ha-Defus ha-hvri bi-Krako.

C.1

Stanford University Libraries

6105 040 839 727

[illegible]

STANFORD UNIVERSITY LIBRARIES
STANFORD, CALIFORNIA 94305-6004

